

PK 2 K-107
1862 N6

16182

K
104

154 9
57 18

К
107

ОСНОВА

9862
1142

ЮЖНО-РУССКІЙ ЛІТЕРАТУРНО-УЧЕНЫЙ

26726

ВѢСТНИКЪ

»Добра хочю братьи и Русьскій Земли.«
Владиміръ Мономахъ.

1862

16182

ЧЕРВЕЦЬ

(ІЮНЬ)

59

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.

ВЪ ТИПОГРАФІИ П. А. КУЛИША И ТИШЕНА И К^О.

а

191
191

ОСНОВА

1889
191

ЮЖНО-КАСПИЙСКИЙ УПРАВЛЕНИЕ

191

ВСТУП

Одобрено ценсурою. С. Петербургъ. 29 іюля 1862 года.

19185

1862

ДЕВЯТЫЙ

(1000)

С. ПЕТЕРБУРГЪ

ВЪ ТИПОГРАФИИ И. П. КРАСНОВА ВЪ С. ПЕТЕРБУРГѢ

МЫСЛИ ЮЖНОРУССА.

II.

ХРИСТИАНСТВО И КРІПАЦТВО.

Les extrémités se touchent.

Здавна велось и теперъ ведетця, що вороги и хулители віри и науки христової сікались виводити зъ християнства буцімъ воно освящає и похваляє неволю и гвалть, не дає людському розуму розвернутись, примуше—заплющивши очі, безъ власної розваги, узнавати за правду те що сказано и робить якъ показано; що Богъ християнській єсть пань, а ми—кріпаки Его, що Вінъ держить насъ підъ страхомъ хлості и кари, що Вінъ самъ насъ катує и ніби радуєця зъ нашої муки, наказуючи намъ любити свое горе и самимъ шукати собі бідноти и болістівъ, и всякого лиха. Такъ казали вороги христової віри и тимъ підкопували її въ серцяхъ людськихъ. Тежъ саме викладали и викладають ті пустосвяти, що думають вічну правду небесну зробити підпоркою дочаснихъ звичаївъ и порядківъ, які имъ уподобались.

Оце жъ такъ робить и пань Аскоченський (нехай насъ вибачає), що удає себе за благочестивого и побожного, жалкуєця на безвірье и нечестье,—у іншихъ помилки підмічає, а самъ тимъ—часомъ ще гіршъ помиляєця.

Въ »Основі« пань Володько Нечуя сказавъ: »Богъ милосердний—не пань, а ми Ему не кріпаки доводимось... пану можно втішати себе помстою, а Бога самижъ ви взиваєте милосерднимъ! Богъ—правда. А хибажъ була бь правда, колибъ Вінъ почавъ насъ карати за те, що не такі ми, якъ треба?«

Проти сього п. Аскоченський озвірівсь и написавъ такъ:

»А що це ви, пане? Чи не хлиснули часомъ тієї проклятущої, або

чи не на молодика зъ вами таке бува? Якъ же це ви кажете, що Богъ намъ не панъ, а ми Его не кріпаки? Кріпаки, добродію, та ще які кріпаки! Куплені честною Его кровію и закріплені на віки вічні въ Его підданство.»

Кому жъ вірить? Чи справді пану Аскаченському? А чи не краще буде, якъ ми послухаємо самого Ісуса Христа, бо Той зовсімъ противне тому сказавъ:

»Не ктому васъ глаголю рабы, яко рабъ не вѣсть, чтѣ творить господь его, васъ же рекохъ други, яко вся, яже слышахъ отъ Отца моего, сказахъ вамъ«. (Ев. отъ Іоанна гл. XV. ст. 15).

Уже й сихъ слівъ Христовихъ досить, щобъ завважити, якъ противні слова п. Аскаченського науці християнській. Ся свята и спасенна наука не поучає насъ, що ми кріпаки, и повинні добро діяти зъ-підъ страху, що насъ за те побьють, коли ми инакъ робити почнемъ; не куповавъ насъ Христосъ у підданство, а искупивъ зъ підданства и кріпацтва. А відъ якого кріпацтва искупивъ насъ Христосъ, про те Вінъ самъ дуже ясно и просто навчає: »Аминь, аминь, глаголю вамъ, яко всякъ творий грѣхъ, рабъ есть грѣха. Рабъ не пребываетъ въ дому во вѣкъ, Сынъ пребываетъ во вѣкъ. Аще убо Сынъ вы свободить, воистину свободни будете (Евангеліе отъ Іоанна гл. VIII ст. 34—36). Отъ бачите, пане Аскаченський: »свободни будете,« каже Господь, а не — »закріплені на віки вічні у мое підданство« — якъ ви слезезовали. Не Богъ насъ карає и муки и лиха намъ посилає; Богъ тільки такъ установивъ, що муки и лиха и всякі болісти бувають послідкомъ неправди, бо и въ природі ми бачемо, шчо коли законъ її ламлемо, то за те и страждемо. Богъ не тільки на насъ лиха не посилає, а ще одвертає насъ одъ лиха, указуючи намъ путь истини и добра. Тимъ то Господь и говорить, що Вінъ не буде осужовати за те, що не повірять ему; Вінъ приходивъ не судити миръ, а спасти миръ, а судить грішника само слово Христове, которе есть истина. »И аще кто услышитъ глаголы моя и не вѣруетъ, азъ не сужду ему. Не придохъ бо да сужду мірови, но да спасу миръ. Отмечаясь мене и не пріямлий глаголь моихъ, иматъ судящаго ему: слово, еже глаголахъ, то судить ему въ послѣдній день (Ев. отъ Іоанна гл. XII. ст. 47—48).

Се те жъ саме, що и народъ нашъ каже: добре роби, добре й буде. Не требе одъ насъ християнська віра, щобъ ми, заплуцавши очі, івровали тому, що намъ говоритця, а противно сѣму требе, щобъ

ми своїмъ власнимъ розумомъ розважали (*) и мирковали, и сами за истину узнали слова Христові и сердцемъ щиримъ полюбили віру святу, — щобъ ми сповняли заповіді Христові не зпримусу, не зъ—підъ страху, а зъ любовію, и до Бога зъ молитвою приходили—не такъ якъ кріпаки до пана, а якъ діти до батька: тимъ то и въ молитві, що самъ Ісусъ Христовъ давъ намъ, зовемо Бога—»не пане нашъ,« а »Отче нашъ!« Ті що хотять виставити християнського Бога паномъ, а насъ кріпаками, шукають собі опори въ Старому Завіті; але відомо, що за Старий Завітъ треба прийматись зъ оглядкою, що тамъ є згодного зъ наукою Христового, а що незгодного. Бо вельми єсть тамъ багато такого, шчо колись-то було до—ладу, а теперъ не годитця. Бо въ законі мовсеєвимъ сказано: око за око, зубъ за зубъ, а Господь велить добро діяти ворогамъ нашимъ; въ Старому Завіті велено невірну жону каміннемъ побивати, а Христосъ простивъ таку грішницю; въ Старому Завіті въ субботу наказано ніякого діла не робити, а Христосъ у субботу свои добрі діла творивъ, и сказавъ, що суббота для чоловіка уставлена, а не чоловікъ для субботи; въ Старому Завіті велено обрізоватись и різні правила держати, що Жиди и теперъ содержують, а насъ, християнъ, не обов'язали на те апостоли и отці святі. Недивно, що зъ Старого Завіту можна вивести, що Богъ єсть намъ панъ, а ми его кріпаки, да християнська наука такий погляд одкинула, бо то колись були инші віки и часи, а після Христа другі почалися. Сю річъ такъ вяснає св. Апостоль Павель, що здаєця нічого більшъ и говорити: »Глаголю же въ елико время наслѣдникъ младъ єсть; ничимъ же лучшій єсть раба, Господь сый всѣхъ; но подъ повелители и пристаивки єсть, даже до парова отча. Такожде и мы, егда бѣхомъ млади, подъ стихіями бѣхомъ міра порабощени: егда же приде кончина лѣта, посла Богъ Сына своего едиnorodного, раждаемого отъ жены, бываема подъ закономъ: да подзаконныя искупить, да весиновленіє воспріимемъ,* и понеже есте сынове, посла Богъ Духа Сына своего въ сердца ваша, вопіюща: Авва Отче. Тѣмже уже нѣси рабъ, но сынъ: аще ли же сынъ—и наслѣдникъ Божій Ісусъ Христомъ. (Къ Галатомъ гл. IV ст. 1—7).

Такъ якъже се панъ Асхоченский каже, що ми кріпаки божі, коли Ісусъ Христосъ говорить: *не тому васъ глаголю рабы*, и апо-

(*) Іоан. V, ст. 39.

столя Павель говорить: *уже нѣси рабѣ?* Се мабуть (скажемо ему) такъ якъ язычники вимышляли собі богівъ и надали имъ те, що сами любили, такъ и ви дієте: подобалось душі вашій кріпацтво, такъ ви ёго и до христіянства тулите! Ні, не прилажуєтця воно до его, бо не мимо сказано: »идѣже духъ Господень — ту свобода.« Може ви, пане Аскоченський, почнете говорити: »сей та той, та инший такъ да такъ вияснявъ сі міста письма святого.« На такѣ ваше слово ми заздалегідь одвіtimo, що, по заповіді апостольській, колибъ и самъ ангелъ зъ неба зійшовъ, та почавъ намъ викладати противне тому, що сказано Христомъ и ёго апостолами, такъ ми бъ и ёму не повірили.

II. Костомаровъ.

III.

ВЗГЛЯДЪ ЮЖНОРУССКАГО ЧЕЛОВѢКА XVI СТОЛѢТІЯ НА НѢМЕЦКО-ПОЛЬСКУЮ ЦИВИЛИЗАЦІЮ.

Нѣмецкая цивилизація, проникая въ Польшу, а потомъ и въ русскую Литву, подъ покровомъ католичества, встрѣтила протестъ со стороны дворянъ и простолюдинъ. И паны и ихъ подданные сознавали, каждый по-своему, ясную для нашего времени истину, что цивилизація полезна только тогда, когда мы заимствуемъ ее отъ другихъ народовъ на правахъ правдиваго равенства и что, вѣхавъ къ намъ непрощенная, она ввозитъ съ собою порчу обычаевъ и нравовъ, которыми держится общество и отъ самостоятельнаго улучшения которыхъ зависитъ его будущность. Протестъ народа выразился его отчужденіемъ отъ развращеннаго мнимою образованностію богатаго и господствующаго класса,—отчужденіемъ, которое до-сихъ-поръ не уступаетъ даже и искреннимъ усиліямъ просвѣщенныхъ людей—сблизиться съ массою, пренебреженною нашими предками. Протестъ пановъ, воспитанныхъ въ стай простоты нравовъ, общихъ всему южнорусскому племени, высказывался въ разнообразныхъ письменахъ, мало-по-малу позабытыхъ окатоличивавшимися и ополчивавшимися потомками. Перечитывая печатные сбор-

ники исторических документовъ, мы нашли у Нѣмцевича (Zbiór Pamiętników o Dawney Polsce, t. II, str. 177) рѣчь смоленскаго каштеляна, Мелешка, произнесенную на сеймѣ 1589 года, передъ Сигизмундомъ III. Достоинъ вниманія фактъ, что она была говорена на языкѣ, который при Владиславѣ IV уже считался *хлопскимъ* (мужицкимъ). Такъ-какъ она записана была польскими буквами и напечатана (спустя много времени послѣ произнесенія) Полякомъ, то естественно предположить, что въ нее вошли нѣкоторые польскіе синонимы на мѣсто южнорусскихъ словъ. Это дѣлалось встарину часто при перепискѣ бумагъ иноземными писцами; а рѣчь Мелешка долго ходила по рукамъ, пока попала въ сборникъ Нѣмцевича. Такіе синонимы мы замѣнили южнорусскими словами, имѣя ввиду украинскихъ читателей и то обстоятельство, что документъ напечатанъ уже Нѣмцевичемъ въ такой формѣ, въ какой онъ ему доставленъ, или какою далъ ему самъ Полякъ-издатель.

— — Довелось мині зъ вами радитись, а я на такихъ зтіздахъ ніколи не бувавъ и съ королями їхъ мѣлостями ніколи не засідавъ; бо за небѣжчиківъ, великихъ княжатъ нашихъ Литовськихъ, сентенцій не бувало, по-просту вони правимъ серцемъ говорили, політики не знали и въ очи золоту правду мовляли; хоть хто й поглузує, то зъ доброю мислю. Якже королі більше Німцівъ, аніжъ насъ, полюбили, то все, що стани зобрали, Німцямъ поодавали наши господарі, якъ Зигмунтъ Августъ, що самъ будучи Ляхомъ, Ляхамъ Підліссє и Волинь оддавъ. А отъ—солѣдка намъ память Зигмунта Первого, котрий Німцівъ не годувавъ якъ тихъ собакъ, Ляхівъ, зъ їхъ хитрощами, дуже не любивъ, алє Литву и нашу Русь любітельно милувавъ, и добре намъ за єго жилося, а про-те, въ такихъ богатихъ шатахъ не ходили; инший безъ нагачєць, якъ Бернардинъ, а сорочки ажъ до кістокъ, а шапки ажъ до пояса. Дай Боже и теперъ такъ! Я самъ, якъ уберусь такъ дома, то пані Мстиславська, моя господиня, натішитися и надивитися на мене не може. А ми—на що дивимось, милостиві панове-братья? на Німєцькі штѣки, що тіі Німці виробляють, и въ якихъ-то одежахъ ходять! Багато мають грошей, городівъ и дѣржавъ; змішались зъ нами, усіма язиками говорять, а все лихє королімъ, панамъ и речи посполитій радють и баламутять. А якъ Німєць идє, абѣ жінка єго виступає,—якъ шкѣрою скрипить и шелєще и пїжмомъ душить; а якъ до тебе поручникъ приде, то частѣй єго добре, навѣть и жін-

ку свою посади коло ёго; а вінъ надівшись сидить якъ бісъ, моргає, мигає, шапку або бриль той перекиривляє, скребє по позі. А щоби такого чорта по піці ляпнуть? нехай би й король ёго—милость знавъ, що намъ тії поганці!

Король Генрихъ, що до насъ зъ Німецького краю, зза моря, приїхавъ, якъ постерігъ, що ми ёму не даємо шабинувати и Німцямъ ёго брикати,—нічого нікому не сказавши, виїхавъ и вже за море скігнувъ. А хотъ, правду мовити, не стілько вінъ вінень, якъ наші рідні баламути, що сидять при короліяхъ, багато крутять, деруть, річ посполиту гублять. Черезъ нихъ—то и Волинь, и Підлісся, пропали. Ходимо якъ нависні, бо їхъ боїмося, правди не говоримо, а потакаємо похлібними язиками. Охъ, якъ би то можно бісівъ такихъ кулакомъ у морду,—перестали бъ каламутити! И то, милі панове, немала шкода: держимо слуги Ляхи... давай же їмъ одєжу зъ фалендишу, годуй їхъ ласо, а зъ їхъ служби немає,—тільки укрівшись изъ господи, до дівчатъ дїблюють та ходять и въ великий кухоль трублять (*) Ти, пане, за стіль, а слуга собі за стіль; ти за бѣрщикъ, а слуга—Ляхъ за багату штўку мяса; ти за пляшку, а вони за другу,—а якъ не добре держишь, то и зъ рўгъ тобі вірве. И пильнє тїлько, якъ ти зъ двѣру, то вінъ заразъ мѡвчки підкрадаєтця до жінки. Ябъ сказавъ: часъ тихъ Ляшківъ зъ Німцями повистинати, одъ поручника та й до ради; а що одъ їхъ улїзло противъ нашому праву, одняти въ нихъ. Старші поклѡни Смоленські, продирайте очі; лїпше объ їхъ радити, ніжъ объ Инфлянтахъ, бо тії мистечкі якъ улїзуть, то їхъ и жўботомъ не викуришь, якъ бжїлъ одъ мѡду. Алє шкода розмовляти про різні наші страти. Не мала для насъ шкода держати на стані коні драбан-

(*) Это напоминаетъ слѣдующее мѣсто у Гваньина, иностраннаго ротмистра при Стефанѣ Баторіѣ: Kiedyby temu szlachetnemu narodowi zbytek, pijaństwo i marnotrawstwo nie przeszkadzało,—wszystkieby niemal narody cnotą wrodzoną i spaniałością animuszu przechodził; ale ieden prze zdrowie drugiego, jako tego iestъ, obyczaj pełniąc, dzban by największy aż do dna wytrąbi, choćby też to czasem było przeciw przyrodzeniu, nic to nie wadzi, a najwięcej się sobie przy pełnych zalecają; zaczem ono podczas zalecania zdrowia ichъ pozbawia, i wiele ichъ zъ zbytniego pijaństwa w chorobę wpada. Bo się i tego często trafia, że gdy ieden do drugiego prze zdrowie pije, nietylko w szklanki, ale i w dREWNIANY kufel łebъ po uszy wrazi, a wypiwszy ostatekъ o łebъ sobie stłucze; potem, nazajutrzъ wstawszy, stęka, choruje, chwiewie się by trzcina od wiatru, na wino narzeka że go od niego łebъ boli, a tego zapomni, że sobie onъ kufelъ stłukłъ prze zdrowie (*Opisanie Polski*).

тамъ, давати їмъ зімою й літомъ овесь и сіно, підстилати їхъ що-ночи, держати для нихъ слугъ—Ляхівъ, конюшого, мащталіра, а одъ їхъ жадної служби не питаї. Коли Ляхъ ржавъ до дівчатъ, то драбантъ до' жінокъ. Приймайте двохъ Литвинівъ на стражъ до нихъ,—самъ батько, кажуть вони, васъ не впильнує. И те миїнї лучилось, що купівъ на тандеті въ Києві зигарокъ, давъ три копїи грошей, якъ висилали ми послї до Вильна. Що жъ? не довго покрутився заморський злодій! Святє діло намъ пивень, що нехибно опівночи куріає. Ато жъ хибѧ не роспуста — держати Калакўтські кури, варити їхъ доволї, смажити всѧкі пташкї, тїї торти зъ родзинкамі, мигдалями, цимєнтомъ, багѧто цукрованї. За моєї памѧти не бувѧло тихъ присмаківъ. Добра булѧ гўска зъ грибкамі, качечка съ пєрчикомъ, печінка съ цибулею абб съ часникомъ, а якъ на пїшний бенкетъ, то рїжова каша зъ шапрѧномъ. Винѧ венгерського не знано, а малмозїю тихенько пивѧно, медокъ и горїлочку підпивѧли: але затє грошей булѧ доволї, муровѧли мїцнїї городї, а на войнї бїлися кращє, нїжъ тепєрь, кращє поля додєржувѧли.

Хибѧ жъ и то не дурнїця, що панї въ такїхъ багатїхъ сўняхъ ходять. Перше не знѧли тїї португѧли чи фортугѧли, а чєпєнне якє—нєбудь коло подолка колишетця,—а дворянинъ, якъ соколъ чубѧтий, поглядє, якъ би вкубнўти. Я бъ радївъ,—нехай би бїлошїйки наші нарядїлися въ давнїйшї запинаннѧ, а въ шнурованню зѧду носїли рєспїрки, а до-того бъ и нїмєцькихъ плїндєрь не вживѧти: булѧ бъ зашїтнїй и спокойнїй одъ доброчїтнїкївъ милоснїхъ,—не такъ би швїдко крали любїтелню бреднїю. А тепєрь—хоть би зъ рогѧтиною ставъ на вѧртї, то бїса тогѧ не впильнуєшъ.

Щѧ дѧльше радити, справдї не знѧю; тїлькѧ те рѧчте вашмѧстї згадѧти, щѧбъ зѧвжди скїлькѧ сенѧторївъ литѧвськихъ при королї бувѧло. Бувъ би й я,—та крулевщизни не маю,—не вхоплї бо її передъ другїми, и въ панни Урсѧли, у королєвої її-мѧсти, рўчки не поцїлюю, якъ їншї молодї сенѧторчїки,—не здивўйте мѧстївнї панѧве-брѧття. Вікъ вікомъ: то оказуетця свїна въ борѧді, хоть чортъ за поясѧмъ спокутє на гѧрний поглядъ.

Не тїлькѧ въ Смолєнську, та й въ Мозїру объ тїмъ рѧжено, кого бъ на ту сентєнцїю вїправити. Отсе жъ, мене знѧвши, до вѧшихъ милѧстей прїслано, и що Госпѧдь Богъ давъ, те ми передъ

королёмъ ёго-милостью и вашностью-панами браттями й одкрили. Ви говоріте красче,—тільки не баламутте... Отъ и кінець.

Чтеніе этого документа наводитъ на разныя соображенія. Ограничимся, покаместъ, однимъ: что въ концѣ XVI вѣка народный элементъ въ южнорусскомъ дворянствѣ былъ еще силенъ; что приправленная умышленнымъ простодушіемъ сатира на польско-нѣмецкіе нравы, во вкусѣ нашей народности, нашла слушателей на сеймѣ и сдѣлалась популярною въ современномъ обществѣ; и что не явись на помощь Полякамъ іезуиты съ своими широкими планами нравственнаго развращенія,—здоровый южно-русскій элементъ, можетъ-быть, сохранился бы въ нашихъ дворянахъ, такъ-точно, какъ и въ простонародьѣ.

1862.

Хуторъ Мотроновка,
подъ Борзною.

П. Кулишъ.

КОБЗАРЬ.

LXII.

(Пропущений Т. Г. Шевченкомъ).

ЭПИЛОГЪ ДО »НЕВОЛЬНИКА« (¹).

Оце и вся моя дума...
Не здивуйте, люди!
Те, що було — минлося —
Изнову не буде.
Минүлися мои слёзи,
Не рвещя — не плаче
Поточене старе сердце
И очи не бачать —
Ні тихої хатиночки
Въ забүтому краю,
Ні тихої долиночки,
Ні темного гаю;
Ні дівчині молоді
Й малі дитини
Я не бачу щастливої...
Все плаче, все гине!
И радъ би я сховатися,
Але де — не знаю.
Скрізь неправда де не гляну,
Скрізь Господа лають!.. (²)
Серце вяне, засихае,
Замерзають слёзи...

(¹) Напечатаного въ IV-й книжці *Основи* 1861 року.

(²) Оскорбляютъ, поругаются волѣ Господней.

И втомивсь я, одинокий,
 На самій дорозі....
 Отакé-то... не здивуйте,
 Шо вóрономъ крячу:
 Хмара сонце заступила —
 Я світа не бачу!..
 Лédві, лédві опівночи
 Сérцемъ прозираю,
 И нéмощну мою дýшу
 За світъ посилаю
 Сцілющої й живущої
 Воді пошукáти:
 Якъ йнколи, то й принесе
 И покрóпить вь хаті
 И засвітить огóнь чистий —
 И сумно и тихо
 Розкаже про весілля —
 Звертає на ліхо...

Тепéрь мині про сирóтого
 Сироту кінчає,
 Але якъ довести краю —
 И сама не знає.
 Бо не було тогó дiва
 Може спокóнь-віку,
 Шобъ щаслива була жінка
 Зъ слiпимъ чоловікомъ!
 Отъже стáлось таке диво!
 Годъ, другий минає
 Якъ побравсь, — а дiвися —
 Вь кúпоцці гуляють
 По садочку... Старий батько
 Сидить коло хати,
 Та вчить внука малéнького
 Чолóмъ отдавати.

16 октября 1845.

С. Марьянское.

Т. Шевченко.

ДНЕВНИКЪ Т. Г. ШЕВЧЕНКА.

Двенадцатый отрывокъ.

10 февраля 1858.

Получилъ письмо отъ Кошового батька, Я. Г. Кухаренка, отъ 7 августа. Оно изъ Екатеринодара прогулялось черезъ Новопетровское укрѣпленіе и Оренбургъ, и только сегодня достигло своей цѣли. А все-таки лучше позже, нежели никогда. Кухаренко не зналъ о моей резиденціи; а я не зналъ, какъ растолковать себѣ его молчаніе. А теперь все объяснилось.

И. А. Усковъ изъ Новопетровскаго укрѣпленія пишетъ, что у нихъ все обстоитъ благополучно. Не завидую вашему благополучію.

В. Н. Погожевъ пишетъ изъ Владиміра, что онъ на дняхъ видѣлся въ Москвѣ съ М. С. Щепкинымъ, и что онъ ему читалъ наизусть какую-то мою *Пустку*. Совершенно не помню этой вещи. А слышу объ ней уже не въ первый разъ.

11 февраля.

М. С. Щепкинъ съ сокрушеніемъ сердца пишетъ о моемъ безалаберномъ и нетрезвомъ существованіи. Интересно бы знать, изъ какого источника онъ почерпнулъ эти свѣдѣнія. Стало быть и у меня не безъ добрыхъ людей. Все же лучше, нежели ничего.

Благодарю тебя, мой старый, мой добрый; но чѣмъ тебя разувѣрить — не знаю.

Далѣе онъ пишетъ о перемѣщеніи П — вой въ Харьковъ. Онъ сомнѣвается, чтобы ей дали тамъ требуемое ею содержаніе.

Будетъ досадно, если не состоится это перемѣщеніе. Подождемъ, что скажетъ Иванъ Александровичъ Щербина.

Боже мой, какъ бы мнѣ хотѣлось вырваться изъ этой тухлой грязи!

12 февраля.

Сегодня нарисовалъ портретъ Кадинскаго. Остается нарисовать Фрейлиха, — и квиты.

(13 февраля не записано въ Дневникъ.)

14 февраля.

Кончилъ наконецъ вторую часть *Матрозы*. Переписыванье — это самая несносная работа, какую я когда-либо испытывалъ. Она равняется солдатскому ученью. Нужно будетъ прочитать это рукодѣлье; что изъ него выйдетъ? Какъ прійметъ его С. Т. Аксаковъ? Мнѣ ужасно хочется ему нравиться, и только ему... Странное чувство!

15 февраля.

Приглашалъ запиской свою мучительницу обѣдать у М. А. Дороховой... сказалась больной... несносная лгунья! Мнѣ необходимо съ ней поговорить наединѣ до выѣзда изъ Нижняго; а какъ это устроить, не придумаю. Писать не хочется, а кажется, придется писать. Опять видѣлъ ее во снѣ слѣпою нищею, — только уже не у церковной ограды, какъ въ первый разъ, а въ живой картинѣ, въ малороссійской бѣлой свиткѣ и въ красномъ очинкѣ.

16 февраля.

Отправивши на почту письма Кухаренку и Аксакову, зашелъ въ соборъ послушать архіерейскихъ пѣвчихъ. — Какое противорѣчіе!

Нерукотворенный чудотворный образъ находится въ соборѣ и замѣчательнъ какъ древность. Онъ перенесенъ изъ Суздаля княземъ Константиномъ Васильевичемъ, въ 1351 г. Очень можетъ быть, что это — оригинальное византійское чудо.

Вечеромъ были живыя картины въ театрѣ, которыя я не пошелъ смотрѣть, несмотря даже на то, что въ нихъ участвуетъ моя несравненная. Я боялся увидѣть византійскій стиль въ этихъ картинахъ. Опасенія мои основательны. Г. М — ровъ малѣйшаго понятія не имѣетъ въ этомъ простомъ дѣлѣ. Въ театральномъ кафе или, какъ его здѣсь называютъ, въ *кабакъ*, встрѣтилъ старика П — ова, которому, какъ онъ мнѣ сказалъ, очень хотѣлось, чтобы его Катя что-нибудь прочитала въ слѣдующее воскресенье на сценѣ. Я общалъ порыться въ русской поэзіи. Порылся, — и выборъ мой палъ на послѣднюю сцену изъ Фауста, Гёте, переводъ Губера. Она прочитаетъ хорошо: только нужно будетъ одѣть ее сообразно съ мѣстомъ и временемъ. Жаль, что нѣтъ подъ рукою Ретша! Да достану ли еще и книгу Губера въ этомъ затхлому городѣ?

17 февраля.

Не безъ труда, однакожь досталъ Фауста, Губера, послалъ книгу моей артисткѣ и часа черезъ три являюсь къ ней въ полной увѣренности, что она уже наизусть читаетъ роль Маргариты. Ничего не бывало. Она нашла почему-то неудобной эту сцену для чтенія. На зовъ матери, вышла изъ комнаты; а я съ полчаса поболталъ съ отцомъ, и ушелъ какъ несолоно хлебавъ. Замѣчательная простота нравовъ!

18 февраля.

Проѣздомъ изъ Кіева въ Иркутскъ посѣтили меня земляки мои, Волконскій и Малюга. Они ѣдутъ, въ званіи медиковъ, заслуживать казнѣ за воспитаніе. Мнѣ кажется неудобнымъ посылать молодыхъ медиковъ въ такую даль отъ центра просвѣщенія: гдѣ средства на будущее развитіе?

Малюга сообщилъ мнѣ, что Марко Вовчокъ — псевдонимъ М. А. Марковичъ. Необходимо будетъ написать ей письмо, и благодарить ее за доставленную радость чтеніемъ ея вдохновенной книги.

19 февраля.

Въ шесть часовъ утра пріѣхалъ Шрейдерсъ изъ Петербурга привезъ мнѣ письмо отъ Лазаревского, иѣсни Беранже, Курочкина,

и четыре экземпляра моего портрета, фотографированного съ моего же рисунка.

Въ 12 часовъ, въ залѣ дворянскаго собранія, происходило торжественное открытіе комитета, собраннаго для окончательнаго рѣшенія свободы крѣпостныхъ крестьянъ. Великое это начало благословлено епископомъ и открыто рѣчью военного губернатора, Н. А. Муравьева, — рѣчью одушевленною, христіанскою, свободною рѣчью. Но изъ своекорыстныхъ помѣщиковъ никто не отозвался ни однимъ звукомъ на человѣческое святое слово. Будетъ ли напечатана эта рѣчь? Попрошу М. А. Дорохову, не можетъ ли она достать копію.

20 февраля.

Одинъ экземпляръ моего нерукотвореннаго образа подарилъ М. А. Дороховой; онъ ей не нравился; выраженіе находитъ слишкомъ жесткимъ. Просилъ достать копію рѣчи Муравьева; общала.

21 февраля.

Писалъ Лазаревскому, чтобы онъ свои письма ко мнѣ адресовалъ на имя М. С. Щепкина, въ Москву.

Началъ переписывать свою поэзію для печати, писанную съ 1847 по 1858 годъ. Не знаю, много ли выберутъ изъ этой половы добраго зерна?

22 февраля.

Третій разъ вижу ее во снѣ и все нищею; а вслѣдствіе какихъ данныхъ, — не разумѣю. Сегодня представилась мнѣ она грязною, безобразною, оборванною, полунагою, и все-таки въ малороссійской свиткѣ, но не въ бѣлой, какъ прежде, а въ сѣрой, разорванной и грязью запачканной. Со слезами просила у меня и милостыни и извиненія за свою невѣжливость, послучаю Фауста, Губера. Я, разумѣется, простилъ ее и, въ знакъ примиренія, хотѣлъ поцѣловать, но она исчезла. Не предсказываютъ ли эти ночныя грезы намъ дѣйствительную нищету?

23 февраля.

Сонъ въ руку. Возвращаясь съ почты, зашелъ я къ Владимірову и услышалъ, что моя возлюбленная П — ова, не дождавшись письма изъ Харькова, заключила условіе съ здѣшнимъ новымъ директоромъ театра, съ г. Мирцовымъ. Если это правда, то въ какія же отношенія поставила она меня и Михайла Семеновича со Щербиною?

Вотъ она гдѣ нравственная нищета! а я боялся матеріальной. Дружба врозь и черти въ воду. Кто нарушилъ данное слово, для того клятва не существуетъ.

24 февраля.

Получилъ письмо отъ Кулиша съ дороги въ Бельгію, съ хутора Матроновки, около Борзны. Онъ предлагаетъ мнѣ рисовать — изъ малороссійской исторіи, изъ пѣсень и изъ современнаго народнаго быта — рисунки, которые бы можно было вырѣзать на деревѣ, печатать въ большомъ количествѣ, раскрашивать и продавать по самой дешевой цѣнѣ. Мысль его та, чтобы замѣнить въ нашемъ народѣ суздальское издѣліе. Прекрасная, благородная мысль! Но она можетъ осуществиться только при большихъ деньгахъ, и принести даже матеріальную пользу. Теперь я не могу приняться за такую работу. Для этого нужно жить постоянно въ Малороссіи, чтобы была разница между моими рисунками и суздальскими, и потому еще, что я не теряю надежды быть въ академіи и заняться любимой акватинтой. —

Я такъ много перенесъ испытаній и неудачъ въ своей жизни, что, казалось бы, пора освоиться съ этими мерзостями. Не могу. Случайно встрѣтилъ я П — ову; у меня не хватило духу поклониться ей. А давно ли я видѣлъ въ ней будущую жену свою, ангела хранителя своего, за котораго готовъ былъ положить душу свою? Отвратительный контрастъ! Удивительное лекарство отъ любви — несостоятельность! У меня все какъ рукой сняло. Я скорѣй простилъ бы ей самое бойкое качество, нежели эту мелкую несостоятельность, которая меня, а главное — моего стараго знаменитаго друга, поставила въ самое неприличное положеніе.

Завтра Кудлай ѣдетъ во Владиміръ, — попрошу его взять и меня съ собой. Изъ Владиміра какъ-нибудь доберусь до Никольскаго и въ объятіяхъ стараго, искренняго друга, дастъ Богъ, забуду и П—ову, и всѣ мои горькія утраты и неудачи. Отдохну, и на досугъ займусь перепиской для печати моей невольнической поэзіи.

25 февраля.

Въ 7 часовъ утра получилъ письмо Лазаревскаго; онъ пишетъ, что мнѣ дозволено пріѣхать и жить въ Петербургѣ. Лучшаго поздравленія съ днемъ ангела нельзя желать.

Въ три часа собрались къ обѣду: Н. Брылкинъ, П. Брылкинъ, Грасъ, Лапа, Кудлай, Кадинскій, Фрейлихъ, Климовскій, Владиміровъ, Поповъ, Товбичъ. За обѣдомъ было и шумно, и весело, и изящно, потому что компанія была единодушна, проста и въ высокой степени благородна. За шампанскимъ я сказалъ спичъ, сначала поблагодарилъ гостей моихъ за сдѣланную мнѣ честь и въ-заключеніе прибавилъ, что я ни на кого не буду въ претензіи, если буду встрѣчать всюду такихъ добрыхъ людей какъ они, теперь сущіе со мною, и что память о нихъ навсегда сохраню я въ моемъ сердцѣ.

Праздникъ мой совершился въ квартирѣ добрѣйшаго К. Шрейдерса.

Вечеромъ пошелъ я проводить отъѣзжающаго въ Петербургъ Климовскаго, съ которымъ предполагалъ и самъ отправиться въ гости къ М. С. Щепкину, но письмо Лазаревскаго меня во время остановило.

26 февраля.

Товбичъ предложилъ мнѣ прогулку за 7½ верстъ отъ Нижняго; я охотно принялъ его предложеніе, съ цѣлію сократить длинное ожиданіе офиціальнаго объявленія о дозволеніи жить мнѣ въ Питерѣ. Мы пригласили съ собой актера Владимірова и нѣкую дѣвицу — отчаянную особу. Скверно пообедали на мой счетъ въ трактирѣ Бубнова и пустились въ дорогу.

27 февраля.

Въ селѣ Мѣдновкѣ, цѣли поѣздки Товбича, пробыли мы до

8 часовъ вечера. Тутъ встрѣтился я съ путейскимъ капитаномъ Петровичемъ, прїѣхавшимъ туда по одному дѣлу съ Товбичемъ. Петровичъ, по происхожденію Сербъ, образованный, прямой и сердечный человѣкъ, хорошо разумѣющій и глубоко сочувствующій всему современному. Мнѣ больно, что я прожилъ столько времени въ Нижнемъ и только сегодня встрѣтился съ этимъ рѣдкимъ человѣкомъ.

28 февраля.

Въ 7 часовъ утра возвратились мы благополучно въ Нижній. Поѣздка наша была веселая и несовсѣмъ пустая.

1 марта.

На имя здѣшняго губернатора, отъ министра внутреннихъ дѣлъ, получена бумага о дозволеніи проживать мнѣ въ Петербургѣ, но все еще — подъ надзоромъ полиціи. Это работа...

2 марта.

Получилъ письмо отъ графини Н. И. Толстой. Она пишетъ, что ея сердечное желаніе наконецъ исполнилось, и что она съ нетерпѣніемъ ждетъ меня къ себѣ. Доброе, благородное созданіе! Чѣмъ я воздамъ тебѣ за добро, которое ты для меня сдѣлала? Искреннею, безконечною молитвою.

Овсянниковъ просить, чтобы его здѣсь до 7 числа подождать. Подожду. А если обманетъ — проклянѣю и безъ денегъ уѣду.

3 марта.

Давно ожидаемую книгу — *Дѣтство Баирова-внука* — сегодня получилъ съ самою лестною надписью сочинителя. Книга была послана изъ Москвы 7 февраля и пролежала до-сегодня у сухого. — Могла и навсегда остаться у него, еслибы я сегодня случайно не зашелъ къ нему и не увидѣлъ ея. Онъ извиняется разсѣянностью и дѣлами. Чѣмъ хочешь извиняйся, а все-таки ты сухой нѣмецъ. И что вздумалось Сергѣю Тимофѣвичу дѣлать

его мопмъ коммисіонеромъ, тогда какъ ему мой адресъ извѣстенъ? Не думалъ ли онъ чрезъ это познакомить меня съ нимъ? Добрыйшій Сергій Тимофеевичъ!

4 марта.

Въ ожиданіи Овсянникова и полицейскаго пропуска въ Питеръ, принялся переписывать *Видьму* для печати. Нашелъ много длиннаго и недодѣланнаго. И слава Богу! Работа сократитъ длинные дни ожиданія.

5 марта.

Послалъ письмо, Н. И. Толстой. Писалъ ей, что 7 числа, въ 9 часовъ вечера, оставляю Нижній Новгородъ. Сбудется ли это? Это будетъ зависѣть отъ Овсянникова, а не отъ меня.

Продолжаю работать надъ *Видьмою*.

6 марта.

Я слишкомъ плотно приваялся за свою *Видьму*. Такъ плотно, что сегодня кончилъ. А работы было порядочно и, кажется, порядочно кончилъ. Переписалъ и слегка поправилъ *Лилию* и *Русалку*. Какъ-то пріймутъ земляки мои мою невольническую музу?

Часовъ въ 7 вечера явился ко мнѣ унтеръ-офицеръ и предложилъ довести меня за 10 р. до Москвы. Сердечно благодаренъ за предложеніе. Онъ отвозилъ въ Вятку какого-то непокорнаго отцу своему капитана и на обратномъ пути искалъ себѣ попутчика, и нашелъ меня въ Нижнемъ. Еще разъ — спасибо ему.

Условившись въ цѣнѣ и времени выѣзда, я пошелъ къ Кудлаю поторопить его насчетъ полицейскаго пропуска. Кудлая не засталъ дома, и по дорогѣ зашелъ къ Вильде, гдѣ встрѣтилъ Татаринова, мамзелей Шмитгофъ и брата ихъ, молодого, весьма талантливаго скрипача и сценическаго артиста. Послѣ ужина, хозяинъ, прощаясь со мной, подарилъ мнѣ на память нѣсколько миниатюрныхъ медальоновъ, копій съ извѣстныхъ скульптурныхъ произведеній древнихъ и новыхъ, сдѣланныхъ разными художниками. Милый и умный подарокъ!

7 марта.

Отъ часу по-полудни до часу по-полуночи прощался съ моими Нижегородскими друзьями. Заключилъ разставанье у М. А. Дороховой, ужиномъ и тостомъ за здоровье моей святой заступницы, графини Н. И. Толстой.

(8 и 9 марта не записаны.)

10 марта.

Въ три часа по-полудни 8 марта оставилъ на санихъ, а во Владимірѣ приѣхалъ 9-го ночью на телегѣ. Кромѣ этого, весьма обыкновеннаго явленія въ настоящее время года, ничего особеннаго не случилось, кромѣ легкаго воспаления въ лѣвомъ глазѣ и зудъ на лбу. Во Владимірѣ я взялъ розовой воды и думалъ все покончить этимъ ароматическимъ медикаментомъ. А вышло не такъ, какъ я думалъ.

Во Владимірѣ на почтовой станціи встрѣтилъ А. И. Бутакова, подъ командою котораго плавалъ я два лѣта, 1848 и 1849, по Аральскому морю. Съ тѣхъ поръ мы съ нимъ не видались. Теперь онъ ѣдетъ съ женою въ Оренбургъ, а потомъ на берега Сыръ-Дарьи. У меня при одномъ воспоминаніи объ этой пустынѣ, сердце холодѣетъ, а онъ, кажется, готовъ тамъ навсегда поселиться. По-правилась сатана лучше яснаго сокола.

Въ 11 часовъ вечера приѣхалъ въ Москву. Взялъ номеръ за рубль серебра въ сутки, въ какомъ-то великолѣпномъ отелѣ, и едва могъ добиться чаю, потому что уже было поздно. О Москва! о Караванъ-Сарай! подъ громкою фирмою — отель, да еще и съ швейцаромъ.

11 марта.

Въ 7 часовъ утра оставилъ я Караванъ-Сарай со швейцаромъ и пустился отыскивать своего друга, М. С. Щепкина. Нашелъ его у стараго Пимена, въ домѣ Щепотьевой, и у него поселился и, кажется, надолго, потому что глазъ мой распухъ и покраснѣлъ, а на лбу образовалось нѣсколько группъ прыщей. Облобызавъ моего

великаго друга, отправился я къ доктору Ванъ Путерену, моему Нижегородскому знакомому. Онъ прописалъ мнѣ англическую соль, зеленый пластырь, діету и, по крайней мѣрѣ, недѣлю не выходить на улицу. Вотъ тебѣ и столица! Сиди, да смотри въ окно на стараго безобразнаго Пимена.

12 марта.

Посѣтилъ меня докторъ Ванъ Путеренъ, прибавилъ еще два лекарства для внутренняго и наружнаго употребленія, и посулилъ мнѣ, по крайней мѣрѣ, недѣлю заточенія и поста. Веселенькая перспектива!

Вслѣдъ за докторомъ, посѣтилъ меня почтеннѣйшій Михайло Александровичъ Максимовичъ. Молодѣетъ, женился, отпустилъ усы, да и въ усь себѣ не дуеъ. Вечеромъ, по настоянію моихъ гостепріимныхъ хозяевъ, сошелъ я внизъ, въ гостиную, съ повязанной головой, гдѣ встрѣтилъ нѣсколько человѣкъ гостей и между ними Кетчера, Бабста и Афанасьева, съ которыми тутъ и познакомилъ меня хозяинъ. Время быстро прошло до ужина. Подали ужинъ, гости сѣли за столъ, а я удалился въ свою келію. Проклятая болѣзнь!

13 марта.

Докторъ Ванъ Путеренъ уѣхалъ сегодня въ Нижній, рекомендовалъ мнѣ своего пріятеля какого-то нѣмца, котораго я однакожь не дождался и просилъ М. С. пригласить медика, какого лучше знаетъ, потому что болѣзнь моя не шутя меня беспокоитъ. М. С. пригласилъ доктора Мина. Завтра я его дожидаю.

Навѣстилъ меня Маркевичъ, сынъ Н. Маркевича, автора *Истории Малороссіи*, и М. А. Максимовичъ, съ брошюрою: *Изслѣдованіе о Петрѣ Конашевичѣ - Сагайдачномъ*. Сердечно благодаренъ за визитъ и за брошюру.

14 марта.

Отправилъ Лазаревскому два рисунка, назначенные для поднесенія М. Н.

Послѣ обѣда явились ко мнѣ два доктора; хорошо еще, что не

вдругъ. Пріятель Ванъ Путерена прописалъ какую-то микстуру въ темной банкѣ, а Минъ пилнавскую воду и діету. Я рѣшился слѣдовать совѣту послѣдняго.

Дмитрій Егоровичъ Минъ—ученый переводчикъ Данта и еще болѣе ученый и опытный медикъ. Поэтъ и медикъ:—какая прекрасная дисгармонія!

У стараго друга моего М. С.—вездѣ и во всемъ поэзія, у него и домашній медикъ—поэтъ.

15 марта.

Вчера было у меня два доктора, а сегодня ни одного. Миѣ, слава Богу, лучше; скоро, можетъ-быть, они для меня будутъ совсѣмъ не нужны. Какъ бы это хорошо было! Надоѣло смотрѣть въ окно на старою Пимена.

М. С. ухаживаетъ за мною какъ за капризнымъ больнымъ ребенкомъ. Добрѣйшее созданіе! Сегодня вечеромъ пригласилъ онъ для меня госпожу Грекову, мою полуземлячку, съ тетрадью мало-россійскихъ пѣсень. Прекрасный, свѣжій, сильный голосъ. Но наши пѣсни не дались, особенно женскія. Отрывисто, рѣзко,—національной экспрессіи она не уловила. Скоро ли услышу тебя, моя родная, задушевная пѣсня?

Петръ Михайловичъ, старшій сынъ моего великаго друга, подарилъ миѣ два экземпляра фотографическихъ портретовъ апостола....

16 марта.

Нарисовалъ портретъ, не совсѣмъ удачно, М. С. Причиной неудачи были сначала Максимовичъ, а потомъ Маркевичъ. Пренаивные посѣтителі! Имъ и въ голову не пришла поговорка, что не во-время гость хуже татарина, а кажется — люди умные, а простой вещи не понимаютъ.

Послѣ обѣда посѣтилъ меня Д. Е. Минъ и, кромѣ діеты и пилнавской воды, ничего не присовѣтовалъ. Дня черезъ три общаетъ выпустить на улицу. Ахъ, какъ было бы хорошо!

17 марта.

Сегодня опять посѣтили меня оба медика, и слава Богу, кромѣ діеты и сидѣнія въ комнатѣ, ничего не прописали. Я, однакожъ, и

этого не исполнилъ. Вечеромъ, втихомолку, навѣстилъ давно-не-виданнаго друга моего, княжну Варвару Николаевну Репнину. Она счастливо перемѣнилась, пополнѣла и какъ-будто помолодѣла...

18 марта.

Кончилъ переписыванье или процѣживанье своей поэзіи за 1847 годъ. Жаль, что не-сѣ-къмъ толково прочитать. М. С. въ этомъ дѣлѣ мнѣ не судья. Онъ слишкомъ увлекается. Максимовичъ — тотъ просто благоговѣть передъ моимъ стихомъ. Бодянский тоже. Нужно будетъ подождать — а. Онъ хотя и жестко, но иногда скажетъ правду. За то ему не говори правды, если хочешь сохранить съ нимъ добрыя отношенія.

Въ первомъ часу поѣхали мы съ М. С. въ городъ. Заѣхали къ Максимовичу, застали его въ хлопотахъ около «Русской Бесѣды». Хозяйки его не застали дома. Она была въ церкви; говѣть. Вскорѣ явилася она, и мрачная обитель ученаго просвѣтлѣла. Какое милое, прекрасное созданіе! Но что въ ней очаровательнѣе всего, это чистый, нетронутый типъ моей землячки. Она проиграла для насъ на фортепьяно нѣсколько нашихъ пѣсень, такъ чисто, без-манерно, какъ ни одна великая артистка играть не умѣетъ. И гдѣ онъ, старый антикварій, выкопалъ такое свѣжее, чистое добро? И грустно и завидно! Я написалъ ей на память свой *Весенній Вечоръ*, а она подарила мнѣ, для ношенія на шеѣ, кievскій образокъ. Наивный и прекрасный подарокъ!..

Разставшись съ милою, очаровательною землячкою, заѣхали мы въ Школу Живописи къ моему старому пріятелю, А. Н. Мокрицкому. Старый пріятель не узналъ меня. Немудрено: мы съ нимъ съ 1842 года не видались. Потомъ заѣхали въ книжный магазинъ Н. Щенкина, гдѣ мнѣ Якушкинъ подарилъ портретъ знаменитаго Николая Новикова. Потомъ пріѣхали домой и сѣли обѣдать.

Вечеромъ былъ у О. М. Бодянского. Наговорились досыта о Славянахъ вообще и о землякахъ въ-особенности. И тѣмъ я заключилъ свой первый выходъ изъ квартиры.

ОПОВІДАННЯ ГРИЦЬКА КЛЮШНИКА.

Такъ дідъ колись розказувавъ, —
Нехай здоровъ буде!..
А я за нимъ.. Не знавъ старій,
Що письменні люде
Ті речі прочитають...»

(Епизодъ зъ «Гайдамакъ»).

Т. ШЕВЧЕНКО.

I.

ПРОКІПЪ ИВАНОВИЧЪ.

Ганні Івановні Стороженко.

Нема вже теперечки такихъ панівъ, якъ колись були!... Отъ хочъби й нашъ покійний панъ, — пошли ёму, Господи, царство небесне! — на всю губу паномъ бувъ, а міжъ нами, прѣстимъ людомъ, — ріднимъ батькомъ!.. Які теперечки пані?... катъ-зна, нащо попереводились!... Не вінъ тебе не зрозуміє, ні ти ёго; за цілісенький рікъ и разу не лучитця ёго побачити; прибіжіть зъ Петенбурха, ухопить грошенятъ, та й зновъ у Петенбурхъ. Та ще чортяка їхъ навчивъ въ карти грати: програвъ що въ заграмахъ, та й продає що має ще вірости на той рікъ! Знай — піше до управителя: присилай грошей; а той и дерё, и цупить, и канючить, — ни зъ кого якъ зъ своїхъ же людей, — и посила пану. Дё коли, кажуть, хочъ и приїде на кілька тамъ днівъ, то й не ходи до ёго: тільки на порігъ, — такъ, заразъ, тебе лакиза й женё въ кантору...

А въ канторі — яку тобі порадѣ дадуть?... вилають та въ тривірви й проженуть. А до старого пана хочъ у-ночі, було, прихѣдь, — вислухає тебе ласкаво, и порадѣ дасть, и чого попро-

сишть — наділихъ. Не цурався вінъ и нашого товариства: було, прийде и на весілля, и на хрестіни, та, одкинувши на-бігъ своє панство, гуля зъ нами, — було и вище собі на здоровья, — такъ-що молодіці и дівчата візьмуть ёго на рўки и однесуть въ будінокъ. А лучалось, — якъ було за що, то й вибье, а трапитця якé ледáщо, то й проженé.

— Иді собі, скаже, на всі чотірі: не трéба мині ледáчого чоловіка; ти мині и на все село недóбру славу нагоништь.

За-те-жъ, було, и чужі поважали нашихъ селянъ; и судові не дўже передъ нами кїрпу гнўли, — а пана боялись гіршъ якъ ми, прóсті люде. Комисаръ, було, приде та не зна, на яку й ступить, зъ якого слова и мову почать: тільки, було, щó не такъ, то й вижене. Щó ти зъ нимъ будешъ робить? на ёго и судá ніякого не було: наміснику — рóдичъ, генорáли ёмў товариші, — сказано — дўка!.... А багáтирь який бувъ: кїльки хуторівъ мавъ въ Полтавськой, въ Хáрьковськой губérній, а тўтички — того стéпу... щóбъ я пропáвъ, коли й на дóброму коню за тїж-день обьїдешъ: одъ рїчки Глибóкой ажъ до рїчки Жучихи — все на́ше було. По сусідству, чужі гурті и отáри скрізь паслись по нашимъ степáмъ. Инколи поїде панъ полювáть, то вони, углédивши, й почнуть переганя́ть на свою межў, — то панъ и гукне:

— Не займайте! нехáй пасўтця; бўде й мині и вамъ!

И въ косови́цю, — хто схотівъ, той и косівъ; не такъ, якъ теперечки, що часомъ й своїмў чоловікові не дадуть накосити траві. Э! тоді гáрно тўтички жилóсь, — святá була старовина!... Я зазнаю сей край, якъ вінъ тільки-що заселявся. Ми саме тоді зъ покійнимъ Прóкіпомъ Ива́новичемъ прийшли зъ Січи, якъ тутъ тільки — що почали будовáтись.

Давно вже се діялось, ажъ у той рікъ, якъ зруйновали нашъ Кошъ, а здаётця—ненáче вчóра минўло, — такъ вонó живо передъ очіма. Ось якъ вонó було: після того, якъ одчахну́вся одъ самтáна Крїмськїй ханъ, Слобожа́не почали селїтись по степахъ, стали забира́ть и наші вольности, землі,—не такъ прóсті люде якъ ті підпанки. Запорóзьці нерáзъ давали їмъ прочухáния: отоді-то й Гáрина на Орельці уколóшкали, —та не ёго одного, — и дрўгихъ посікли на капўсту. Отъ и стали жалїтьця на насъ, Запорозьцївъ, що й самі не користую́тця зéмлями, и лю́дямъ борóнять, ненáче та со-

бака, що лежить на сіні, ані самá не їсть, ні волу не дає. А тутъ ще роздратовали того Кутёмку, світлішого: бачите, приставъ вінъ до нашого товариства (тоді ще й Грицькомъ Нечосою ёго прозвали), — такъ, кажу, хочъ и приставъ прѣстимъ козакѣмъ, а хотівъ по-своєму орудовать всѣмъ Кошѣмъ, а Січъ ёму й не покорилася. Отъ вінъ и подаровавъ Кошѣ зъ чистого золота ковшъ, та ще й зъ кришкою. Старі козакі тільки глянули на ту кришку, — такъ въ одинъ голосъ й сказали: «покріє жъ и насъ лиха година!» Такъ воно й сталося! Незабаромъ, саме на Зелені Святки, прийшовъ зъ Москѣвськимъ військомъ генералъ Текелій, и огласивъ волю Цариці: що Кримській ханъ угамовався, и що намъ, Запорозьцямъ, нічого більшѣ тутечки робити, — такъ щобъ ми йшли якъ Чорному морю битця зъ Черкѣсомъ, а зѣмлі наші вѣлено роздати підъ городи — панамъ и слобожанамъ ⁽¹⁾. Боже мій милий, що тоді діялось у нашому Кошѣ! Спершу хотіли були боронитця, а далі зібрали раду, а на раді розбілись на дві половини. Одні казали, що гріхъ проливати християнську кровъ, и згодились покоритись Цариці; а другі не схотіли: посідали на чайки, та й поплили до салтана. Були й такі, тільки не багатько, що не пішли ні до Чорного моря, ні до салтана, а повернулись на Україну.

Прокішъ Івановичъ бувъ тоді нашимъ куріннимъ. И що то за козакъ зъ ёго бувъ!... Скільки на світі живу, а другого такого чоловіка не лучалося мені бачити на своєму віку. Розумний, чутливий, правдивий, щира козацька душа, безъ помсти й користі. Всі ёго въ Коші поважали, всі слухали, — хочъ такий палкий бувъ, якъ той порохъ: тільки що не такъ, не по правді, то й очі заблищать и за шаблю хапається, — на ніжъ полізе. А зъ себе — який козарлюга бувъ! високий, сановитий, очі, якъ небо, сині, прихмурені чорними бровами, вусъ чорний ажъ виліскується: глянешъ на ёго, то неваже очі до ёго прилипають. Не було въ ёго ні роду ні племені: нашъ-таки січовикъ Печіна привізъ ёго зъ якогось зимовика по сѣмому року; въ Коші вінъ и вирісъ, тутъ и загартовався. Отожъ якъ стали розходитця січовики, я й питаю Прокіпа Івановича:

(1) Січъ зруйнована 1775-го року.

— Куди жь ти помандрюешь? чи до Чорного моря, чи до салтана?

А вінъ и каже:

— Не лааявся я зъ Черкесомъ, то й битись зъ нимъ не хочу; не кланявся салтану — и кланятись не буду; а підү собі на Україну, куди менé доля приведе. — А ти, Грицьку, — пита, — куди підешь?

— Туді, кажү, куди й ти, коли ласка твоја, приймешь менé за товариша.

— Друже мій, — одказавъ Прокіпъ Ивановичъ, положивши мині на плéча рүки: — ми жь зъ тобою давні товариші, а теперечки, въ нашому сирóцтві, будемо рідними братами!

За два тижні після то́го, якъ прийшли Москалі, нашъ Кошъ зовсімъ опустівъ. Де-які, кажү жь, помандрова́ли икъ Чорному морю, а другі посідали на чайки. та й гайда до салтана. И ми зъ Прокіпомъ Ивановичемъ хотіли вже рушати, а тутички, мині на-лихо, зплечивсь мій кінь, — такъ Прокіпъ Ивановичъ и каже:

— Піший кóнному не товаришъ; нема въ тебе кóня — не треба й мині; та теперички вже не до кóней: треба брátись за волівъ.

У то́й день якъ на́мъ рушати, подарова́въ вінъ свого коня и розда́въ брóню: кому ша́блю, кому пистóлі, кому гвинтóвку. Отъ, якъ теперички ё́го ба́чу: побі́лівъ якъ крейда, у грудяхъ духъ спира́етця, у се́рці кипіть, а самъ усмі́ха́етця. И я тежъ одда́въ свою брóню; тільки й зоста́вили собі по чинга́лу, про всякий случай, одъ звірюки. Да́лі, пішли на кладовище; Прокіпу Ивановичу схоті́лось попроща́тьця зъ покійникомъ, нарече́ннимъ ба́тькомъ. Прийшо́въ, вклонився ё́го моги́льці, та й ка́же:

— Проща́й, ба́тьку! думало́сь и мині лягти́ поручъ зъ тобою, та не приві́въ Госпо́дь. Не прийдү вже сюди захи́тити твою ві́чну хати́ну; мо́же, черезъ кі́льки лі́тъ, и хре́сть твій зди́йму́ть на підвалину, скотина топта́ти твоє че́сне усипа́лище, а мо́же поста́влять ту́течки шино́къ и шинкова́тимуть жи́дівські па́рхи!

Зъ кладови́ща ми пере́їхали у чо́вні на дру́гий бе́рег Дні́пра, зійшли на го́ру и гля́нули на Кошъ. Якъ на долóні передъ на́ми! — зовсімъ опорожні́вся: де-не-де побачи́шъ козака́, и куре́ні порозва́лэвались, дру́гі зовсімъ розібра́ні; тільки сто́ить одна́ це́р-

ковця ⁽¹⁾, неначе стара ненька, випроводивши діточокъ и по-прощавшись зъ ними на віки вічні. Прокіпъ Івановичъ упавъ на коліна и ставъ прощатьця зъ Січчю; що вінъ казавъ—не пам'ятаю та й не чувъ, — такъ важко стало! здавило серце неначе обчєнками; не стямивсь, якъ и самъ упавъ на коліна и, вже не знаю зъ чого, ставъ читать: »вннѣ отпущаеши раба твоего, Владыко, по глаголу твоему, съ миромъ!« Хочъ, правду кажучи, и не було того міру, та вже, бачу, такъ уста промовили одхідну молитву нашому бездольному козацтву.... Устали, обнялись, кріпко притулились одинъ до одного и гірко заплакали....

— Вь перший разъ, якъ живу на світі, — каже Прокіпъ Івановичъ, — оцє заплакавъ!...

— И я вь перший, кажу.

— Було для чого и приберегти сю слєзү, каже Прокіпъ Івановичъ. — Теперечки ми, Грицьку, не січовики, не лицарі, та все-таки чесні люди: своє оддали, та чужого не загарбали!... Охъ, важко, — каже, — и не вимовишь: здаєтця, якби все те ліхо, що на серці, вихопилося словомъ, то й камень, почувши, тріснувъ би и виливъ зъ себе родникъ слізъ.

— Такъ, — кажу, — табъ!... Та прихилившись одинъ до другого, плачемо.

Щє разъ глянули на Кошъ, поклонились на всі чотирі, перехрестились, та й пішли. Идемó мовчки; у кожного одно горе на думці, и не зчулись, якъ пройшли верстъ зъ десять, — отъ я й питаю у Прокіпа Івановича:

— Куді жъ се ми простуємъ? коли на Самарьску паланку ⁽²⁾, то треба повертатъ у ліву ріку...

— Ні, каже Прокіпъ Івановичъ, — підемо за Берєку, у слободи: тамички, кажуть, не дуже ще расподилось тихъ підпанківъ. По дорозі зайдемо у Призівъ зимовикъ ⁽³⁾, деь за річкою Самарою, — одпочінемъ, та й підемо икъ Донцю.

На трєті сүтки дійшли ми до річки Самари и заночовали вь зимовику старόго Кўксє; колісь и вінъ бувъ січовикомъ. Одъ єго почули ми, що по тімъ боці Самари, пани розмежовують зємлі, а

⁽¹⁾ На тимъ місці, де бувъ Кошъ, теперички село Покровське.

⁽²⁾ Самарьска Паланка була тамъ, де теперички г. Новомосковскъ.

⁽³⁾ Теперички Призові Хутора.

туди дáльшъ, якъ Орельці, вже й селютця. Роспитáвши дорóгу до Приза, переплили Самáру и пішли собі горóю. Не пройшли й п'ятна́дцяти верстовъ, якъ почали́сь будова́ння и де-не-де стояли повко́повані стовби́, — се́ бъ то ме́жи.

— Глянь. — каже Прокішъ Ива́новичъ: — не Иродови діти! вже й будую́тця; а ми, дурні, боро́нили сі зе́млі не вікъ и не два, кро́вью нашою полива́ли и кістками огоро́жували!

Ажъ почервонівъ зъ досади; де́ при́йдеця дорі́жка побіля будóви, то й крjóка дасть, и обі́йде. Надъ-вечі́ръ, прийшли́ ми до Приза. Не д́уже зра́днили побáчившись; мовчки приві́тали оди́нъ одво́го, — ни одинъ зъ насъ и не пугі́кнувъ: бо й Призъ вже знавъ на́ше лі́хо. Такъ и въ хáту вві́шли; посі́дали, пону́рились; ніхто й па́ри зъ ро́та не пу́стивъ. Та вже прийшла жінка зъ горóду и заторохті́ла: »відкі́ля й куди?« Отъ и ми почали́ розмо́ву.

— Який ё́го врагъ и споді́вався, — озва́вся Призъ, — щобъ таке лі́хо скла́лось, — нехай ё́му абі́-що!... У насъ вже чу́тка була, що тебе́, Прокі́ше Ива́новичу, оббі́рають на старшину́; а тепе́речки, глянувши на те́бе, се́рце кро́вью облива́ється: нема́ вже й того́ коня́, що́ носі́въ тебе́ якъ на крíлахъ, и ша́блі, що́ не одну́ татарську го́лову зчеса́ла, и пистóлівъ, зъ котóрихъ пті́цю бивъ на лету́!

— На все во́ля Бо́жа, — одказа́въ Прокішъ Ива́новичъ: — вінъ насъ возно́сить, вінъ и сми́ряє!

Ста́ли тереве́ні гнуть, давнину́ зга́дувать; потро́шку-потро́шку и розбі́ли свою́ чу́гу; тільки де́-коли якъ нагада́ють про пані́въ, то Прокішъ Ива́новичъ и на-виду́ змі́нитця, и насупи́тця. Отъ, дивля́чись на се́, Призъ и ка́же:

— Э, ні, Прокі́ше Ива́новичу! не всі пані́ одні́мъ мі́ромъ ма́зані: є́ міжъ ними й до́брі лю́де; отта́мечки, де́ була дорóшова па́сіка, дарма́ що пань, а до́брий чолові́къ....

Такъ куди́! якъ кри́кне:

— Брехня́, трі́чи брехня́. Зроби́, — ка́же, — до́брого чолові́ка паномъ, то й бу́де зъ не́го ледащо́!

— Що́жъ, Прокі́ше Ива́новичу, — озва́вся и я: — а́джежъ и у пані́въ є́ ду́ша?

— Така́ ду́ша... — грíмну́въ.

Не стали зь нимъ и спóритьця; а тимъ-часомъ При́зиха по-
ставила намъ знатну вечерю: тетерю ⁽¹⁾ зь загребами ⁽²⁾, га-
лушки зь постромою ⁽³⁾, милай ⁽⁴⁾, глечикъ варенухи, пляшку
тернівки, оковитої. Ото ми їмо, запиваємо; пішли й вигадки и
сміхи, та й заспівали нашу запорозьку:

Ой Січъ — мати, ой Січъ — мати,

А Великий Лугъ — батько...

Гей, що въ Лузі заробити,

Те у Січи пропити ...

Веселі люде були Запорожці! здаєтця, й на світі не було їмъ
рівнихъ и до кінця світа такихъ вже не буде!

Переднёвавши, рушили дальшъ, якъ розказавъ намъ Призь, на
Дорошову пасіку. Ще сонечко височенько стояло, якъ ми дійшли
до тії пасіки. Дуже подобалось намъ те місце: у широку долину
зь обохъ боківъ зійшлись дві балки; річка розлилась плесами,
якъ добрі озера, зь лиманомъ; а середъ того лиману, островъ,
вкритий лісомъ; оцежъ и вона, та Дорошова пасіка. Дивимось: зь
верству одъ лимана, по-надъ річкою, починаєтця будова, ціла ву-
лиця вже застроєна, а зкраю — панській будинокъ. Дійшли до
села; недалечко одъ панського двору, стоїть на одшибі хатка, а на
призбі сидить старий дідъ. День бувъ дуже жаркий; признаєтця
таки трошки и притомились, — отъ я й кажу:

— Можебъ ми у сій хатці заночували?

— Нехай вона скрізь землю провалитця, — сердито одказавъ
Прокіпъ Ивановичъ: — отъ, стану я въ панській хаті ночувать...

— Ну, кажу, спочинемо трохи, напьемось свіжої води?

А дідъ чує нашу розмову, та й каже:

— Та коли завгодно, то й переночуйте: на те панъ и хатку
сю поставивъ, щобъ було де одпочити переходящимъ. Буде що и
повечерять.

(1) Тетерю варили зь борошна и пшона, а вчиняли росчиною, якъ тісто
на хлібъ.

(2) Такі коржі, що печуть їхъ загібаючи у жаръ; одъ того й загребами
звуться.

(3) *Построма* — сушена або вялена баранина.

(4) *Милай* — тісто зь пшенички (кукурузи); у Молдованъ зовєтця ма-
малигою.

— Се, — каже Прокіпъ Ивановичъ дідові, — твій панъ принаду поставивъ, щобъ приманёвать людей, якъ буває годують хлібомъ рибу, щобъ більшъ її піймать.

— Ні, — каже старий: — нашъ панъ нікого не прийма, хіба вже добре кого знає, а сі — що бачите — селятця, то се наши люде, зъ Великихъ Будищъ.

— Бачу, твоєму пану жалко, — каже Прокіпъ Ивановичъ, — уділить сіромі шматокъ тієї землі...

— Ні, не жаль, — каже старий: — нашъ панъ — добрий чоловікъ, поздоровъ ёго Боже, а боітця, щобъ не нахопилось яке ледащо — злодій або розбишака... Та отъ и самъ панъ иде.

Озирались; дивимось; иде повагомъ високий, сановитий чоловік; шапка на ёму зъ кримськихъ смушківъ, въ синёму бешметі, блакитнихъ штаняхъ и жовтихъ чоботяхъ. Въ одній руці палка, а въ другій здоровенна пенькова люлька. Такъ ёму буде літъ підъ сорокъ; нісъ заканцюбився, довгени вуси, а очі карі, великі, — такъ и блищать. Підійшовъ до насъ, доторкнувся до шапки та й каже:

— Здорові були, пани-молодці!

— Здрастуйте, добродію, — кажу.

А Прокіпъ Ивановичъ тільки кивнувъ головою и похмуро на ёго дивитця.

— Відкиля, люде добрі? спитавъ панъ.

— Зъ Коша, — кажу.

— А що тамъ чувать?

— Що чувать? — кажу, та й зітхнувъ.

А Прокіпъ Ивановичъ и каже:

— Нічого не чувать, нікого й не видать, бо всіхъ розігнали, спасибі такимъ панамъ, якъ и ти!

— Брехня, — одказавъ панъ: — не панамъ дякуйте, а вашимъ січовикамъ — злодіямъ, розбишакамъ, що по шляхахъ чумаківъ обдирали, та різали людей; дякуйте тимъ, що й теперечки ще по паланкамъ на перехрестяхъ кістки їхъ крутятця на паляхъ, та мотаютьця на шибеницяхъ ⁽¹⁾. Теперечки, — каже, — ні съ кимъ

(1) У Запорожцівъ була кара — сажать на палі, а палі отъ-які: на стовбу шесть аршинъ заввишки, желізний списъ. На той-то списъ и сажали, такъ що кінець вихопатця въ потилицю. И вже ні зъ списа, ні зъ шибениці,

вамъ тутъ битись: то коли хочете зостатьця лицарями, идіть и къ Чорному морю и бороніть хрещений людъ одъ Черкеса, а не хочете,—зоставайтесь тутечки чесними пахарями, а не чортъ-батька зна-чимъ — розбишаками!

Почувши сю одповідь, Прокіпъ Ивановичъ трошки збендеживсь, ажъ зашарився; глянувъ міні въ вічі, нібі пита: що міні ёму казать?

— Щожъ, — кажу, — Прокіпъ Ивановичъ: се й ти неразъ казавъ, бо правда, — такъ воно й е!...

— Нехай буде й такъ, — каже Прокіпъ Ивановичъ: — такъ дежъ намъ селиться, коли пани всю землю загарбали!

— И се брехня, — одказавъ панъ: — и десятої части не забрали: хочъ би васъ у сто разъ було більшъ, то й тогдібъ знайшлося землі, де васъ опоселить....

— Хочъ би въ тисячу разівъ було більшъ землі, — крикнувъ Прокіпъ Ивановичъ, — то й тогдібъ усе загарбали, бо у панівъ очі більшъ черева! На себе озирнись: ти одинъ, а скільки землі захопивъ?

Тутъ вже й панъ трохи припинивсь; сюди-туди, а далі й каже:

— Щожъ, козаче! правда твоя. Чимало-таки захопивъ; такъ не для себе жъ одного: роздамъ де-що добримъ людямъ;—коли хочешъ и тобі дамъ, — бери.

— Не треба міні панськихъ подарунківъ, — сердито одказавъ Прокіпъ Ивановичъ: — буде зъ мене й того, що міні Богъ дасть!

Дуже розсердився Прокіпъ Ивановичъ, —вже й за чингалъ хапається, — та й панъ ставъ хмуритьця; думаю собі, щобъ ще не полаялись: тогді вже й не здержишъ Прокіпа Иванова, бо, кажу жъ вамъ, завзятий покійникъ бувъ. Коли панъ усміхнувся та й каже:

— Ну, коли не хочешъ одъ мене землі, то покoштуй мого хліба-соли; ходімъ до мене: повечеряєте и одпочинете.

трупy не здймали, поки кістки не розсиплютця. Було, якъ вітеръ повіває то кістки на списахъ крутатця и гуркотять неначе млинокъ.

— Не хочу я твого й хліба коштувать, — гримнувъ Прокіпъ Івановичъ, махнувши рукою: — подавись ти їмъ!

— Гріхъ, козаче, — озвався панъ, — гребать хлібомъ Божимъ, та й тимъ чоловікомъ, що тобі ёго подає! Коли ти не подавився своїмъ словомъ, то я не подавлюсь тимъ хлібомъ, що одъ щирого серця хотівъ зъ тобою поділитись...

Розумне и чуле слово пана опам'ятовало Прокіпа Івановича.

— А що, Грицьку, — каже схаменувшись: — здається, я вже дуже забрехався? — Далі протягнувъ до пана руку та й каже: — Не сердься, добродію! якъ би ти знавъ, що въ мене оттутички (приложивъ руку до серця), тобъ простивъ дурня!...

— Знаю, козаче, знаю, — каже панъ, — та вже одъ жалю не поможеця: такъ воно буде, якъ Богъ дасть. Ходімъ же до гурту!

Узявъ насть за руки та й повівъ. Тільки ввійшли на двіръ, а кінь у конюшні и заржавъ.

— Бачъ, собачий синъ, — каже панъ: — заразъ почувъ козака, — озивається! Се, — каже, — привели мені жеребця ажъ изъ самісінької Кабарди: важний кінь! А ну те, хлопці, — гукнувъ на конюхівъ: — виведіть-лишень Пашу.

Та й кінь же бувъ — отой Паша! теперечки и коней такихъ чортъ-ма. Ледві два чоловіки вдержать: такъ на двохъ ногахъ и ходить; шия мовъ у лебедя, хвістъ до гори, ноздрі хочъ кулаки засовуй, зъ очей искри сиплють! Мастю бувъ вінъ білий, неначе зъ срібла вилитий: якъ повернетця проти сонця, такъ одъ него и сяє. Якъ глянувъ на ёго Прокіпъ Івановичъ, то й про Кошъ забувъ.

— Попустіть повода, — кричить на конюхівъ: — дайте волю, нехай басує!

Далі, не втерпівъ, — до жеребця: ну ёго оглажувать: то біля вуха почуха, то по спині поляска, підъ животомъ погладить; отъ, жеребець притихъ, ставъ якъ укопаний.

— А давайте, хлопці, уздечку, — гукнувъ Прокіпъ Івановичъ.

— Чи не схотілось тобі, — пита панъ, — на ёго сісти? Крий Боже, — каже — вінъ неукъ; на ёму ще й муха не сиділа!

— Хіба я дурний, — одвітує Прокіпъ Івановичъ, — щобъ сісти на невука...

А самъ держить коня за перенісся и уздечку накидує, вже й нудза; далі зібравъ повода, за гриву, скікъ!.. якъ тамъ бувъ...

— Пускайте! — крикнувъ.

Пустили,—такъ жеребець до гори й піднявся, неначе стовбъ; якъ стрибоне разъ, удруге, плигъ черезъ канаву, и покотивъ скільки видко степомъ, мовъ на крилахъ. Всі повибігали за ворота, панъ перелякався, бѣе обѣ поли руками та белькотить:

— Охъ мині лихо, щобъ ще не скинувъ, та не вбивъ?!

— Не бійтєсь, — кажу: — Прокіпа Івановича и чортяка не скине!

Дивимось: збігъ на гору, та й почавъ круги завдавать, то въ ту, то въ другу сторону, та, умиливши добре коня, и поверта до насъ вже рясєю. Поїздивъ ще по двору, та й злізъ.

— Ну, Прокіпъ Івановичъ,—каже панъ:—налякавъ же ти мене здорово! я думавъ що вінъ тебе и на той світъ завесе!

— Э, на такому коню,—одказавъ Прокіпъ Івановичъ,—на той світъ не поїду: чорти одіймуть, бо въ їхъ такого нема.

Повеселішавъ, вже й жартовать ставъ; посідали на рундуці, сміємось, а тутъ почали чай розносити; панъ и підбавивъ въ наші чашки рому; а Прокіпъ Івановичъ покоштовавъ та й каже:

— Не бісові пани, Грицьку, який смачний трунокъ вигадали: такого и у насъ въ Коші не було...

— Не було, кажу.

Випили по другій и по п'ятої, и стали вести розмову. Прокіпъ Івановичъ розкаже, якъ ми Татарву лушили, а панъ якъ бились підъ Ларгами и Когуломъ. А тутъ зъ села стали люде навіртыватьця: одинъ просить лісу, — не стало на хату: другий хліба, той горілки—Богъ сина давъ; тому грошей треба; и щожъ? хтобъ чого не попросивъ, ні въ чимъ нікому не було одказу. Якъ вже дуже смерклося, вийшли ми въ будинокъ; тогді въ нѣму було тільки чотирі світлички. У двохъ живъ самъ панъ, а дві пустовали, про всякій случай, для гостей. Незабаромъ подали й вечерять,—понаставляли тихъ потравъ. Чого тамъ не було: вареники, мнишки, жарений дрохвичъ, смажени въ сметані карасі; а трунківъ и не перелічишъ: наливки, запіканки и біломорські вина. Прокіпъ Івановичъ їсть и п'є, та все, знай, лає панівъ:

— Не бісові пани, Грицьку,—каже,—якъже вони смачно їдять! тимъ-то вони такі й гладкі; одъ того їхъ и поважають, бо люде якъ ті собаки: хто їхъ добре годує, до того вони и лащутця!

А панъ слуха та регочетця: такъ ёму подобались ті ширі жар-

ти. Після вечері, повівъ насъ панъ на другу половину; дивимось, дві кроваті послано.

— Ну, одпочивайте жъ, — каже: — на-добрá-нічъ вамъ, а завтра ще погуляємъ.

Прокіпъ Івановичъ хотівъ було подяковать пана за хлібъ-сіль, щобъ рано, за холодка, рушить въ дорогу, — такъ куди!

— Не пущу, — каже, — не пущу, и не турбуйтесь; завтра неділя, одпочинете, а въ понеділокъ зъ Богомъ на всі чотири.

Якъ панъ вийшовъ зъ світлиці, Прокіпъ Івановичъ и каже:

— У перший разъ, Грицьку, довелось мині побачить пана. Коли вони усі такі, та хочъ и половина, то нехай вони здорові будуть!

— Нехай, кажу.

— Щира душа у сього пана, — каже: — скільки не приходило людей, усімъ пораду давъ!

— Усімъ, — кажу. — Та й послули.

Та якъ и послули! неначе мертві. Оконниці, бачите, позакри-вани: ні сонце у вічи не лізе, ні мухи не кусають, — отъ ми й заспались; та вже панъ самъ прийшовъ и насъ побудивъ

— Вставайте, — каже, — вже нерано; напьемось чаю та підемо на обідъ риби піймать....

Та й риби тієї тоді було, батечки! теперъ и приволочкою того не піймаєшъ, що тоді волокомъ!.. Та тоді усього було більшъ: и звіря и птиці.... Не протягли и трёхъ тоней, якъ повнісеньку повозку наклали: и риба не аби-яка, все виризубъ, коропи, карасі. Одъ плеса зайшли ми въ Лиманъ.

— Се, — каже панъ, — у мене святе місце. Тутечка була Дорошова пасіка; се жъ вінъ своїми руками и дерева посаджувавъ. Старимъ вже сюди прийшовъ зъ Січи, и щось було непросте; після ёго позоставались де-які й книжки, и вірши.

— Чули про ёго и въ Січі, — кажемо: — хочъ вінъ тамъ бувъ не за нашої пам'яті.

Зъ Лиману пішли ми по селу. Де-які хати вже збудовані, а другі ще будуть. Зайшли до Івана Могильного, до Пилипа Палянички: такі зъ нихъ багатирі! теперечки и людей нема такихъ заможнихъ. Потімъ вийшли на вигонъ; дивимось, загнулась річка, неначе шия лебедина, а напроти простяглась балка зъ байраками.

— Оттутечка бь, — каже Прокіпъ Ивановичь, — хату поставить.

А панъ глянувъ на Максима Базилевського (тоді вінъ прикачивавъ,) та й каже:

— Збудовать на сімъ місці хату на дві половини зъ кімнатами, та й другу поручъ поставить.

Пройшли дальшъ, ажъ щось іде у бричці, а панъ и каже:

— Се мій приятель и сусідъ, Василь Василёвичъ, — добрий чоловікъ.

Поздоровкались; а Василь Василёвичъ глянувъ на Прокіпа Івановича та й пита:

— Що се въ тебе за січовикъ?

— Се, — каже панъ, — такий у мене чоловікъ, що усіхъ насъ зашморгнувъ би на одинъ мутузокъ, та й повісивъ на шибениці!...

— Може бь де-якихъ и зашморгнувъ, — озвався Прокіпъ Івановичъ, — тільки не тебе: за такого паца, якъ ти, и голову мою зложу, поздоровъ тебе Боже!

А Прокіпъ Івановичъ такий бувъ чоловікъ: якъ кого не злюбить, то вже ёму про ёго и не нагадує, а до кого прихилитця, то зъ душею и тіломъ. До обідъ випили чарокъ по шість гданської горілки, та й за обідомъ хлюпались у тихъ наливкахъ и біломорськихъ винахъ, якъ жаби въ болоті, и повставали дуже веселенькі. Після обідъ спочили трохи и зновъ почали круглять. А тутечки понаходило зъ села людей, — и старе и мале, дівчата, молодниці; на яку не глянь, такі гарні, матері їхъ бісь. Викотили людямъ бочонокъ горілки, меду, заграла музика, танцюють, співають, регочутця: такъ весело, кажу, що й розказать не можна. И ми-таки повпивались, особливе панъ зъ Прокіпомъ Івановичомъ; сидять собі вдвохъ, цілуютця и плачуть; далі панъ и каже:

— Не покидай мене, Прокіпе Івановичу, останься! будемъ жить якъ рідні брати!.... Я, — каже, — круглий сирота; жинка моя вмерла, діточки манесенькі, та ще й дівчаточка; ніскимъ мині и душу одвести. Мині бь треба оттакого щирого чоловіка якъ ти....

— Зостався бь, — каже Прокіпъ Івановичъ, — такъ не можна жь покинуть товариша!....

— Якого? — пита.

— А Грицька, — каже.

— Та й вінъ зостанетця, — каже панъ; — и ёму буде добре! — Грицьку, — гукнувъ до мене: — чи зостанесся зъ нами?

— Якъ завгодно, кажу, Прокіпу Ивановичу: де вінъ тамъ и я! Вдарили по рукамъ та й обнялись!

— Ну, нехай же, — каже панъ, — будуть ваши й хати, ті що сёгодня, въ добрий часъ, звелівъ будовать; ти, Прокіпъ Ивановичъ, — каже, — будешъ у мене прикащиковать, а ти, Грицьку, отамановать.

— Ні, — каже Прокіпъ Ивановичъ: — нехай вінъ буде кляшникомъ, бо вінъ трохи письменний.

Оттакъ-то, зъ того часу, Прокіпъ Ивановичъ ставъ прикащикомъ, а я кляшникомъ. И якъ-то воно шпарко здіялось! вчора ще Прокіпъ Ивановичъ бувъ немилосердний до панівъ, — а сёгодні и самъ панськимъ ставъ; якъ кажуть: посміялась верша болоту, та й сама въ болото попала!...

Якъ почули де-які зъ нашихъ січовиківъ, що Прокіпъ Ивановичъ заппинився у пана, — и вони поприходили: просять, щобъ панъ и їхъ до себе принявъ.

— Щожъ ви будете у мене робить? — пита панъ.

Одний каже: — Я буду за трохъ їсти твій хлібъ.

Другий: — А я співати!

Третій: — А я танцёвати!

— Добре, — каже панъ, — добре! іжте на здоровье, співайте и танцюйте.

Що за втішні та веселі люде були Запорожці! А які зъ нихъ робітники: одинъ за трёхъ робивъ. Та яка тоді и панщина була? игрище. Наступить косовиця, то неначе обозомъ стоїмо въ степу; и панъ зъ нами. Роблять день, и до півночи не вгамують: регіть, сміхи, співають, танцюють; и втоми не знали, бо тоді души були у нихъ нетомлені.

Після жнивъ панъ налагодивсь їхать въ Будища. Разъ зайшовъ до мене въ амбаръ та й каже:

— Якъ бачу, то тутечки нема суженої Прокіпу Ивановичу; якось вінъ чортомъ дивитця на нашихъ дівчатъ.

— Та вінъ, — кажу, — и дівчатъ добре ще не бачивъ; — соромитця; сказано — січовикъ!

— Ні, — каже панъ: — нема-таки вамъ тутечка й пари. По ідьмо въ Будища, то я васъ тамъ и оженю.

— Якъ зволите, кажу.

Після сього швиденько зібрались, и поїхали въ Будища. Прокіпъ Івановичъ сівъ зъ паномъ въ колясці, а я зъ Сенькою-кухаремъ — въ бричці. Зватний бувъ зъ нѣго кухарь, — такъ не проливавъ же чарки козакъ: никколи було такъ налигається, що й панъ голодний сидить; затежъ, було, й парили ёго добре... такъ не кався жъ.

На третій день и въ Будищахъ стали. Гарве містечко; чимало таки козаківъ, и панівъ до-чорта, що-дня, було, и обідають и вечеряють у нашого пана. Якихъ тогді панівъ не довелося побачить.... Були міжъ ними й добрі люде, — отъ хочъ би Хведіръ Павловичъ Мищенко, царство ёму небесне! важний бувъ чоловікъ: ходивъ вінъ въ кунтуші зъ карабелею и чубъ собі підголювавъ. Було приїде до насъ (а у насъ бувъ особливий покой), та й лає панівъ, за те, що вони обіждають своїхъ людей.

Щобъ я пропавъ коли брешу! Дежъ ви теперечки такихъ панівъ побачите?...

Опричъ панівъ, що-неділі, зо всього містечка, зібрались, у панський двіръ, козаки и прості люде. Викотють було імъ по бочці горілки, меду, пива, музика грає, та яка ще музика: скрипиці, цимбали, пищалки, бубни, а басюка на весь двіръ, мовъ той бугай гуде у болоті: отъ вони й гуляють и танцюють. А дівчата, якъ би ви побачили, які тогді були! одна въ одну!... Теперечки, Богъ ёго зна одъ чого воно, и дівчатъ такихъ нема! А найкращі міжъ ними була Уляна Голубівна и моя Оришка: особливо ся Уляна: висока, огрядна, на виду біла, а коса, якъ гайворонъ, чорна, ажъ до колінь; око каре, ясне; гляне ца тебе, то неначе по коліна въ землю вгонить: стоїшъ якъ телепень, та тільки очима лупаєшъ. А одежа яка: стѣжки за траву хапаютьця, грезетова, або едамашкова юшка, шовкова плахта, виступці золотомъ вигантовані, а на шії гранати, коралі, дукачи — якъ жаръ горять!

Нігде правди діти, — неразъ я зачипавъ мою Оришку, — такъ куди! и не дивитця на мене вража дівчина, — все на Прокіпа Івановича поглядує; и Уляна тежъ до ёго бісики пуска; а Прокіпъ Ива-

новичъ одъ нихъ, якъ одъ сатани, и руками и ногами! ні до одної не підступивъ, не то щобъ котру зачепить. Однакъ, якъ було хто нагадає про Голубівну, то й зашаритця; а якъ прийде вона въ двіръ, то изъ-за вугла пильно на неї дивитця: видко вже було, що вона-таки торкнула ёго за серце. Такъ що вже панъ не робивъ щобъ їхъ спарувать, нічого не вдіявъ;—хочъ и не кажи Прокіпу Івановичу: махне рукою та й слухать не стане. А бідна дівчина такъ вже закохалась, що ажъ змарніла: не тільки у неділю приходила, и по буднямъ було ходить: набере дівчатъ, та побіля двору и розхожують собі співаючи... Що тутъ на світі робить? Отъ панъ и намовивъ Уляну зробити таку штуцерію, щобъ вона одъ себе прислала дівчатъ, неначе бъ старостівъ, сватать Прокіпа Івановича. Спершу соромилась небога, одмовлялась, та вже до чого кохання не приневольить?... Та й вражі дівчата не хотіли були йти въ старости: такъ вже панъ своїмъ звелівъ, обіщавъ червоні чоботи подаровать. Оттожъ, кажу, якъ намовивъ, и приходять дві їхъ: такі гарні, добре убрані. (а ми зъ паномъ сáме пємо чай), отъ вони вклонились, положили на стілъ лібъ зъ сіллю та й кажуть:

— Бувайте здорові, пане, пошли вамъ, Господи, усякого щастя и здоровья!

А панъ буцімъ нічого не зна; до нихъ:

— Спасибі! сідайте, щобъ усе добре сідало. А що скажете?

— Ми йшли побіля вашого двору, — зацокотіли дівчата, — та й до васъ зайшли.

— Спасибі! чогожъ вамъ треба? — пита панъ.

— Ми, бачите, — зновъ почали дівчата, — шукаємо для нашої дівчини подружжа: такъ оце зайшли, щобъ спитать, чи нема у васъ такого парубка чи козака?

— Якъ нема! — каже панъ, кинувши окомъ на Прокіпа Івановича: — подивітця, який орелъ сидить!

— Такого, — кажуть, — и треба нашій дівчині!

— Якажъ се дівчина свата мою панну?

— Уляна Голубівна, кажуть.

Почувши сее, Прокіпъ Івановичъ якъ схопитця! щось хотівъ казать, захапавсь, та й слова не промовивъ.

— Ка-зна-що вигадуєте,—каже панъ:—хиба жъ дівчата сватають козаківъ?

— Такъ колижъ,—заторохтіли дівчата,—вашъ Прокіпъ Івановичъ — недаромъ ви ёго панною звете—жахається дівчатъ, якъ лякана дівка парубківъ; такъ оце, бачите, и свата вже ёго сама Уляна.

— Якъ такъ,—каже панъ,—то я согласенъ: вона брала дівчина и чесного козачого роду; та не знаю, чи схоче моя панна. Позовіть—лишень вашу Уляну: нехай вона сама ёго спита.

Увійшла Уляна въ горницю, очей не зведе, одъ поріга не одійде; то почервоніє якъ маківка, то побіліє якъ стіна. А Прокіпъ Івановичъ крутитця якъ муха въ окропі, та бубонить:

— Продови дівчата, щó вони вигадують, бодай їх!

Далі, узявъ панъ Уляну за руку и підвівъ до Прокіпа Івановича, — вінъ одъ неї; а я ёго въ спину підштовхую.

— Та не бійся, — каже панъ, пхаючи до не́го Уляну: — вона тебе не вкусить; глянь яка гарна! за такубъ кралю и я не погребавъ; годі вамъ дрочитьця, поцілуйтесь!

Отъ вони й поцілувались; дивимось—а наша Уляна и слізеньки роспустила: чи вона засоромилась, чи одъ радости, Богъ її зна. Опісля питали, такъ казала, що й сама не знаю відъ чого. Оттожъ, якъ поцілювались вони, панъ и побігъ въ спальню, вносить рушники и хустку, те все було вже у ёго наготові. Заразъ поперевязовали дівчатъ рушниками; далі, панъ пуць въ руку Прокіпу Івановичу хустку: та ёго рукою и застромивъ її за поясъ Уляні: себъ то молода молодому хустку подаровала.

Нареготовившись въ волю, отто посідали; панъ напоївъ дівчатъ чаємъ, та й каже:

— Нікому жъ не розказуйте що тутичка діялось; а завтра самъ приїду до тебе (каже Уляні) зъ старостами и молодимъ, и вже будемо тебе сватать якъ слідъ, по закону!

Того жъ дня, надъ вечіръ, хожу я собі по двору, а Оришка шастъ у хвіртку, та до мене, якъ крейда біла, а очи горять.

— Сватайте мене, Грицьку, — каже, — я за васъ піду!

— Матері твоїй лихо,—кажу:—тижъ за Прокіпа Івановича лагодилась?

А вона:

— Сватайте, кажу, а якъ ні — то я за Харитона піду.

— Цуръ дурня, — кажу, — чи ти здуріла?

— Ще не здуріла, — одказала зитхнувши, — такъ здурію!

А той Харитонъ за все містечко бувъ дурень; було якъ роздратують ёго, то вінъ чимъ пошадя, не розгледуючи й кого, такъ и трощить; и пану одъ ёго неразъ доставалось. А вгледить було гарну дівчину, то заразъ и залицяетця: сказано — дурень! Бачу я, що моїй Орісці не переливки, вже хто небудь сказавъ їй, що Уляна иде за Прокіпа Івановича, жаль мині її, отъ я їй и кажу:

— Ні, моя голубонько, не підешъ ти за Харитона: я тебе буду сватать!

Вона вклонилась, та швиденько и пішла собі.

На другий день, збіраетця панъ їхать зъ старостами и Прокіпомъ Івановичомъ до Уляниного батька, побачивъ мене та й каже:

— Ну Грицьку, теперечки и ти шукай собі пари.

— Нічого шукать, — кажу, — сама знайшлась!

— Якъ сама?

— Такъ, — кажу, — прийшла та й каже: сватайте.

— Хто жъ вона така?

— Орішка Пушкарівна, — кажу.

— Глянь, — каже, — гарна дівчина! помагай тобі Богъ. Сідай же зъ нами, такъ ми разомъ дві перепелечки піймаємо: одъ Голуба заїдемо до Пушкаря.

Та й сміху жъ було зъ Прокіпомъ Івановичомъ, на тимъ залицянні: вона до ёго, а вінъ одъ неї, якъ одъ чорта, всі вже дивовались, — насилу приневолили ёго поцілуватьця.

— Чого ти, Прокіпъ Івановичъ, боїся, — питаю, — вона жъ тиха та добра якъ та горлиця?

— Лучче мині, — каже, — битця одному зъ цілою ордою, ніжъ возитьця зъ сими дівчатами, — нехай їмъ аби-що!

Одъ Голуба поїхали до Пушкаря; тутечки насъ не чекали; стара мотала повісма біля хати, а старий щось тесавъ. Глянувши на насъ, заразъ пізнали, що старости.

— Охъ мині лихо, — каже стара: — а моя Оріся якъ на те заведужала!

Війшли въ хату, а Оріся вийшла зъ кімнати, щоким горять, а сама ледві духъ переводить.

— Ні мамо, — озвалась: — я здорова!

Далі глянула на Прокіпа Івановича, пополотніла, ледві на ногахъ сердешна встояла, — а панъ думавъ що се вона такъ одъ мене, та й каже:

— Вража мати мині надала, понавозить сюди оціхъ січовиківъ: вони мині всіхъ дівчатъ переполохають!

Може хто-небудь, думаю собі, — тільки не я. Зробили якъ слідъ залицання, Оришка узяла хустку, стромляє мині за поясъ, а руки дрижать, слізи тримтять на очахъ; далі поцілівала мене якъ мертвого, заплакала и пішла въ кімнату, хапаючись за стіну — и я за нею: такъ мині її жаль!

— Орісю, дитино моя, — кажу: — молись Богу, то Господь тебе й помилує, а я тебе буду жаловати и шанувати!

— Спасибі вамъ, — каже глянувши на мене, — за ваше ласкаве слово: я вамъ до смерти за ёго буду дякувати!

Оттаке-то було мое залицання!

Вернувшись до себе, заразъ панъ пославъ гонця въ Полтаву, купити намъ на одѣжу. Привезли кармазину, люстрину, позументівъ: отто заразъ попили намъ Запорозькі жупани и що треба, зъ степу понаводили волиівъ, коней, и Пашу привели. Два тижні збирались, поки все налагодили якъ пану хотілось; а тимъ часомъ панъ втішався Прокіпомъ Івановичомъ. Було що-дня посла за Уляною; прийде — отъ вінъ и грима на неї:

— Що се ти не навідаєся до моєї панни? а ну лишень, одріжъ їй сорочки.

То вона й міря; тільки доторкнетця до Прокіпа Івановича, то вінъ и здригне неначе ёго шиломъ уштрикнули. Або звелить змитъ ёму голову; а ми, прийшовши зъ Кошу, не голили головъ, отъ волосся й повідростало. Тільки заходитця Уляна зъ мителемъ, а Прокіпъ Івановичъ и тіка: що то сміху було!... Однакъ потрошку, потрошку, та й спаровались. Не ставъ вже вінъ тікати відъ неї, сидять було въ двохъ, якъ ті голубятчка и розмовляють. Прокіпъ Івановичъ и за білі рученьки візьме Уляну и до серця її притулить. Такий щасливий було, й каже мині:

— Бачишъ, Грицьку, якъ милосердний Богъ навча насъ грішнихъ! не такъ якъ дурни люде; за те що я лававъ всіхъ паннівъ, Вінъ и пославъ мині такого пана, що й на землі зробивъ для мене рай!

— Щожъ, — кажу, — карай Боже сімъ!

Черезъ два тижні, після нашого залицання, насъ повінчали: въ одинъ день вінчались, разомъ и весілля одбули. И яке то весілля було!... батечки!... теперички и у панівъ такого не побачите. Крий Боже, що діялось!... Зо всієї околиці понаходило того люду; одної горілки випили тридцять сороковихъ бочокъ, а скільки пива й меду, не перелічишъ.... Цілісенський тиждень гуляли!... А вже якъ поїхали зъ перезвою, то й розказать не можна що діялось! Въ каляску запрягли дванадцять коней, по парі въ простяжъ, перевивши хамути и посторонки стѣжками и червонимъ люстриномъ. Жинки наши зъ дружками и світилками посідали въ каляску, а я зъ Прокіпомъ Івановичомъ, панъ и бояре їхали поручъ верхи. Прокіпъ Івановичъ на Паші, сідло и броня залита золотомъ и срібломъ ажъ сяє. Що вже той ківъ вироблявъ, всіхъ людей и лякавъ и втішавъ: то підийметця до гори и якъ чоловікъ иде на двохъ ногахъ, то стриба мовъ дика коза, — отъ-отъ, здаєтця, ускочить въ каляску. Якъ вже одгуляли весілля и випровожали насъ у степи, панъ подаровавъ намъ на перве хазяйство по плугу воливъ, по сто овець, и по капшуку карбованцівъ. Та й за жинками досталось таки чи-мало. Вернулись у степи багатирями, и тамъ ще зъ-тиждень добре гуляли. Э, веселе було колись життя! не буде вже такого и до віку вічнѣго, — свята, кажу, була старовина!

Однакъ до мого життя, довелось мині таки прикупить и лиха: моя сердешна Оришка, що день чахла, тала якъ весною снігъ. Було зайде до мене въ хату Прокіпъ Івановичъ, гляне на неї, та й роспитує, відъ чого вона такъ марніє: а у неї щокі жаръ горять, очі неначе вогнемъ світятця, а сама мовчить, слова не промовить, мовъ повенъ ротъ води. Разъ, якъ такъ її роспитувавъ, и каже мині:

— Ти бѣ, Грицьку, оддавъ мині твою Оршику на кілька тижнівъ, то може бѣ вона одужала: бачишъ яка гладка стала моя Уляна?

— Ні, — одказала Оришка, — ні до кого не піду, світъ покину, а свого чоловіка не покину.

Такъ воно и скоїлось: и году не прожила небога, — чахла, и вмерла, тихо вмерла, неначе заснула. Ніколи й не жалілась щобъ що въ неї боліло, — усе було мовчить: тільки передъ смертю, глянула на мене, та й каже:

— Грицьку, помолись за мене Богу; одь такої щирої душі якъ твоя, Господь прийме молитву, и помилує мене грішну на тимъ світі!

Въ слободі люди казали, що моя жинка занедужала зъ очей: не збрехали; однакь окрім мене ніхто, и самъ Прокіпъ Івановичъ, не знали, зъ чиїхъ очей таке лихо небозі склалось. Зъ тієї пори, оттакъ якъ бачите, зостався удовцемъ; хочъ и знаходились таки дівчата, що пішли бъ за мене, такъ я вже не знайшовъ такої, якъ була покійна моя Оришка, царство їй небесне!... Озирнувшись на довге мое життя, гріхъ Бога гнівити, щобъ не добре на світі жилось; спасибі и покійному пану: за тридцять пять літъ не почувъ одь єго й одного недоброго слова. А зъ Прокіпомъ Івановичомъ вінъ живъ якъ зъ ріднимъ братомъ. Іногді було за що-небудь заведутця и полаютця, та заразъ и помиратця. А нігде правди діти, частенько-таки й лаялись, бо Прокіпъ Івановичъ ніколи пану не вважавъ, и не слухавъ, якъ що звелить не до-ладу. Було єму скажуть: «такъ панъ звелівъ,» то вінъ заразъ и гримне:

— Слухайте пана, а робіть що я вамъ кажу.

Кажу жъ вамъ що дуже палкий бувъ покійникъ: панъ єму слово, а вінъ єму два. Разъ, чортъ-батька-зна-за-що полаялись: за жида! Поїхали ми въ Новоселицю⁽¹⁾ на ярмарокъ. Прокіпъ Івановичъ якъ звичайно сівъ зъ паномъ въ калясці, а я зъ Сенькою въ бричці. Ідемъ скоренько,—панъ не любивъ аби-якъ іздить, коли не доїзжаючи верстъ вісімъ до Новоселиці, нечистий пре жидівською халабуду. Стєпка хварейтаръ гука єму: «паді, паді, звертай!» а въ жида незануздани коні, ніякъ їхъ не зверне, ни спинить, та такъ, прожогомъ, и занесла єго нечиста мати прямісенько міжъ фарейтарнихъ. Порвавъ сучий синъ хамути, посторонки, забивъ одного коня; отъ панъ розсердився та й крикнувъ:

— А нуте, хлопці, стягніть лишень Іродового сина и одшмагайте єго добре арапниками!

Хлопці метнулись до жида, а Прокіпъ Івановичъ якъ крикне:

— За що єго бить! у єго коні незануздани,—чортяка їхъ зверне, а треба бъ Стєпці хлосту дати, чомъ вінъ не звернувъ?

(1) Такъ найперше звався г. Новомосковскъ.

А панъ не слуха Прокіпа Івановича та кричить:

— Бийте гаманове вухо, бийте!

Якъ схопитця жъ Прокіпъ Івановичъ та до халабуди, — якъ грімне:

— Не руште, я вамъ сякі-такі кишки вимотаю!

А панъ до ёго:

— Що ти мене, — каже, — на жида промінявъ?

— Ну ёго къ бісу того жида, — одказавъ Прокіпъ Івановичъ, — а правди на тебе не проміняю! за що, — каже, — ёго обіжати? Буде зъ нёго й того, що вінъ жидюга!

Панъ усміхнувся та й каже:

— Правда твоя, Прокіпъ Івановичъ, — буде зъ нёго й сёго... цуръ ёму!... Сідайте хлопці.

Сіли собі та й поїхали, неначе и розмови міжъ ними ніякої не було. А разъ, такъ трохи не порізались; думали що вони обидва сказалися. Щобъ я пропавъ коли брешу!...

Якъ бв вамъ такъ гарненько розказать, якъ воно и справді було? Отъ бачите: Прокіпъ Івановичъ бувъ собі дуже щедрий, чого не попроси — и позичить и подарує, а надъ панською копійчиною дрижавъ, и якъ ока свого доглядавъ панську худобу. Було після оранки потомляття панські воли, а тутичка припаде посилать за лісомъ на Игрень, то своїхъ пожене, або у мене попросить, а панських вже не займе. Та й за людьми щиро доглядавъ вінъ, мовъ рідний батько за дітьми, — батькомъ ёго й звали. Було у кого воли здохнуть, то вінъ ёму и панськими виоре, въ кого нема на посівъ, то й своїмъ засіє. Дуже доглядавъ вінъ щобъ люде одбували якъ слідъ панщину, та щобъ и собі робили, бо не любивъ лежнівъ. Де-коли якъ хто не виїде на панщину, а собі робить, то вінъ и байдуже — погрімає тільки; а якъ гуляє де-небудь въ шинку, то й хлосту дасть. Нетерпівъ вінъ ще злодіївъ, Боже мій, якъ не терпівъ: немилосердний до нихъ бувъ. Разъ, въ нашому таки селі, два парубки вкрали у проїзжого москаля мішокъ грушъ; такъ що вже зъ ними не робивъ Прокіпъ Івановичъ, якъ не уговорювавъ щобъ признались, такъ ні та й ні... Отъ вінъ імъ и каже:

— Ну, хлопці, коли признаєтесь, то я васъ за се не буду бить. Вони й признались.

— Добре жъ, — каже Прокіпъ Ивановичъ, — за те що призна-
лись, я васъ не буду бить, а за те що вкрали — вибью! — и добре
таки вибивъ.

На-округи, по сусідству, и чужі ёго поважали; було зъ дру-
гихъ слободъ приходили до ёго судитьця, и вже якъ вінъ їхъ роз-
судить, зъ тимъ вони и підуть. Було Гуць, Юрьевский управля-
ющий, ёму и каже:

— Що се, Прокіпъ Ивановичъ, мон Юрьевці ходять до те-
бе судитьця? хиба ти тилькі одинъ міжъ нами й справедливий?

— Ні, — одкаже Прокіпъ Ивановичъ, засміявшись: — то я такий
щасливий міжъ вами!

Кохався ще вінъ дуже у скотині, — якъ кажуть — охот-
никъ бувъ: було підбірає и парує волівъ, а воли тогді були
не теперишнімъ рівня, — ажъ зъ Крапацкихъ гіръ бугаївъ прига-
няли. Такъ ото уродився-таки у насъ на хуторі навдиво ви-
жу віл: здоровенна махина! роги по аршину завдовжки, коли не
більшъ, голова и груди чорні якъ смола, а самъ білий якъ моло-
ко. Чого вже не робивъ Прокіпъ Ивановичъ, щобъ звайти підъ ёго
паристого, — и по ярмаркахъ шукавъ, и чумаківъ роспитувавъ, нігде
незнайшовъ, коли вже передъ великодними святками почувъ що на
Береці у одного пана саме такий віл е. На хоминій хотівъ було вінъ
поїхать за тимъ воломъ, якъ приїздить панъ зъ Буднищъ. А панъ
зімує було въ Будищахъ, а на весну до насъ приїздить у степи.
Було якъ приїде, то заразъ и оббіжить по сусідахъ (а тогді па-
нівъ чи-мало таки расплодилось) и зазива до себе въ гості. Бу-
ло піде зъ Сенькою-кухаремъ у загони, намітить самого ситого
вола, та й звелить убить, щобъ було їсти панамъ и слобожанамъ,
бо всіхъ людей зазивавъ у двіръ обідать. На другий день, після
того якъ панъ приїхавъ, сидимо ми собі зъ Прокіпомъ Ивано-
вомъ біля комори и розмовляємо, — ажъ дивимось, пройшовъ панъ
зъ Сенькою у загони, себъ то вибирать вола. Весна того року
була пізна, не було ще доброї паши, такъ скотина стояла по за-
гонахъ. Якъ побачивъ Прокіпъ Ивановичъ, що панъ пійшовъ у
загони, то неначе ёго що торкнуло:

— Охъ, Грицьку, — каже, — щобъ не попавсь пану на очі
нашъ чорноголовий, бо вінъ, собі на лихо, дуже ситий?

— Хиба панъ здурівъ, — кажу, — щобъ такого вола рі-
зать....

— Та вінъ на се, — каже, — дурний, ёму аби ситий; у панівъ така мамона, що коли смачне, то вони й жабу з'їдять, и рідного батька! Аджежъ Кутёмка ївъ жабъ — та й насъ згамкавъ?

Оттакъ розмовляємо, сміємось, а тимъ часомъ панъ повертається зъ загонівъ, пройшовъ собі вь садокъ, а Сенька иде вь кухню; Прокіпъ Ивановичъ и гукнувъ на ёго:

— А якого?

— Чорноголового, — озвався.

А Прокіпъ Ивановичъ, якъ схопитця, якъ крикне:

— А зась! дуля вамъ підъ нісь! не дамъ вамъ сёго вола!

— Якъже не дасте, Прокіпъ Ивановичъ, — каже Сенька, — коли панъ звелівъ.

— Слухай пана, — гримнувъ Прокіпъ Ивановичъ, — а роби що я тобі кажу!... Ходімъ, — я вамъ другого дамъ.

Пішли, на якого не гляне Прокіпъ Ивановичъ, усякого ему жаль; далі й вибравъ старого й худого, того самого, що вже хотіли згонщику продать

— Ріжъ, — каже, — сёго.

— Якъ же мині, — каже Сенька, — різати сёго худого и старого, коли панъ звелівъ чорноголового?

— Слухай пана, а роби що я тобі кажу! — гримнувъ Прокіпъ Ивановичъ, та й пішовъ собі.

— Що мині на світі робить, — пита мене Сенька: — не годитця сей вілъ, — буде намъ одъ пана велика халепа?

— Щожъ, — кажу, — ріжъ сёго, — Прокіпа Ивановича, тее, не переспоришъ.

Нічого робить, — почухавъ Сенька потилицю, та й зарізавъ сёго вола.

На другий день, у неділю, поваїздили пани, понаходило и людей повнісенькій двіръ. Прийшла пора и обідать, панамъ накрили стілъ вь будинку, а ми зъ Прокіпомъ Ивановичомъ частуємъ и поштуємъ слобожанъ на дворі, біля рундука. Коли дивимось несе Сенька на блюді здоровенний кусъ м'яса, — вже й насмоктався якъ той чопокъ, дива мовъ не своїми ногами, сюди й туди ёго хилить. Думаю собі, щобъ ще не впустивъ, до ёго, піддержую, та такъ и внесли вь світлицю и поставили блюдо передъ паномъ, бо панъ мавъ звичай самъ різати жарене.

— Ну, пани-товариши, — каже панъ узавши ніжъ, — я васъ сёгодня нагодую такою гавьядиною, що ви подякуєте мене!

Ставъ різать, сюди-туди — не ріжетця; зпершу здалось ёму що ніжъ тупий, а далі зиркъ на Сеньку та й пита:

— Якого се вола зарізали?

Мовчить Сенька, тільки очима луна.

— Не чорноголового? — пита.

— Ні, — насилу прогугнівъ Сенька.

— Чомъ?

— Прокіпъ Івановичъ не звелівъ, — каже.

— Такъ Прокіпу Івановичу жаль для мене й вола, — гримнувъ панъ... нахмурился, почервонівъ, очі викотились... тривай же, я ёму на пакость всю скотину виріжу. Однеси ёму, — каже штовхнувши блюдо, — сю печину: нехай вінъ ёю подавитця!..

Винесли ми ту гавьядину; тільки що ставъ я розказовать Прокіпу Івановичу, що панъ наміряетця всю скотину вирізати, ажъ бачимъ — и вінъ самъ вибігъ на рундукъ, білий якъ крейда, и ніжъ у руці.

— За мною, хлопці, — репетує на весь двір: — ріжте всю скотину! а хто не послухає, то я ёго самого заріжу!

— А Прокіпъ Івановичъ підскачивъ до пана, — якъ крикне:

— Ріжъ мене! я первий тебе не послухаю...

А панъ и не глянувъ на ёго, — швидче до загонівъ, та скільки глотки репетує:

— За мною, хлопці! ріжте, ріжте!

А люде, бачите, обідали, такъ у кожного бувъ ніжъ у руці. Якъ почули панський приказъ, та побачили якъ вінъ розлютовавсь, — нічого робить, — такъ всі, скільки їхъ не було, побігли за паномъ та й почали різать. Первого заразъ и вклали чорноголового, а тамъ другого, третёго й десятого. А Прокіпъ Івановичъ такъ на пана и напіра, та скільки глотки кричить:

— Дурний, божевільний! и той дурень, хто такого дурня на світъ породивъ!

А панъ ажъ запінився зъ серця, топа ногами, та знай кричить:

— Ріжте, усіхъ до одного ріжте!

Якъ же почула скотина кровъ, якъ заревуть — якъ двинуть лавою, батечки, росперли й загони къ чортової матері, — де-кого рі, позадиравши хвости, чкурнули въ степъ, а другі такъ и по-

перли на людей. Боже милостивий, що тогді діялось! крикъ, галась; люде тікають, панъ тікає; одинъ Прокіпъ Ивановичъ зъ місця не зворухнувся, — стоїть неначе камяна скала; не знаю якъ ёго и Господь помиловавъ, що скотина не підняла на роги и не затоптала. Далі, якъ порозбігались воли, Прокіпъ Ивановичъ махнувъ рукою и потягъ до дому, иде та на всі корки лає пана. Якихъ ще волівъ на дворі застукали, то й тихъ порізали, паръ зъ двадцять, коли не більшъ уклали. Удовольнивши себе панъ, сівъ на рундуці, та й пє холодну воду, стаканъ за стаканомъ, а тутъ, дивимось, біжить у двіръ Уляна, така розхрістана, та розпатлана, до пана, — якъ заголосить:

— Паночку, голубчику, ратуйте: Прокіпъ Ивановичъ здурівъ!

— Якъ здурівъ, — зкрикнувъ панъ: — що ти кажешъ, дурна?

— Ей-же-Богу здурівъ, — голосить Уляна, — ажъ волосся на собі рве. Все що ні попаде — ріже: и волівъ порізавъ и овець и курей, я до ёго уговорюю, хрещу, а вінъ мині: »не підступай, я й тебе заріжу!« — А далі озирнулась, дивитця, то тамъ, то тамъ, лежать сердешні волики порізани. — Охъ мині лихо, — каже, — щожъ се таке? чи не вінъ и сі порізавъ?

— Не вінъ, — одказавъ панъ, — не вінъ и здурівъ, а я, моя голубко! якъ бачишъ, порізавъ своїхъ волівъ, а ёму жалъ стало моєї худоби, отъ вінъ зъ досади и свою порізавъ. Эй, Грицьку, — гукнувъ до мене: — сходи-лишень до Прокіпа Иванова, та скажи ёму, що годі вже сердитьця, нехай иде до-гурту.

Пішли ми зъ Уляною до Прокіпа Иванова; дивимось сидить вінъ на призьбі, підперши руками голову. Тільки-що почавъ ёму казати, — якъ схопитця, якъ крикне:

— Плюнь ёму у вічі, не підуй до дурня, нехай и вінъ до мене не йде!

Я ёго улащать, — такъ куди, и на мене розсердився.

— Одкаснись, — каже, — відъ мене, а то я й тебе вилаю!

Вернувся я до пана: такъ и такъ кажу, не йде. А панъ и каже:

— Коли вінъ до мене не йде, то я до ёго піду. — Уставъ та й пішовъ, и я за нимъ.

Прийшли. — Панъ заразъ до ёго:

— Годі тобі сердитьця, Прокіпъ Ивановичъ, — каже: — не можетця вже!

— Прокіпъ Ивановичъ грізно глянувъ на пана, та й каже:

— Дурний, дурний, що ти наробивъ?

— А ти розумний, — каже, — хіба не тежъ саме!

— Ти думавъ, — каже Прокіпъ Івановичъ, — що дуже мині завадишъ порізавши своїхъ волівъ, — а я, тобі на втіху, узявъ та й свої порізавъ.

— Годі жъ, — каже панъ, — чортъ батька зна зъ чого сердитьця: більшъ копи лиха не буде: поїдемо въ Павлоградъ на ярмарокъ, та накупимо удвоє стільки скільки порізали.

— А хіба тебе Богъ, — grimнувъ Прокіпъ Івановичъ, — на те худобою наділивъ, щобъ ти її нівчивъ? Коли тобі не треба, не псуй її дармо, а оддай бідному. Та Богъ и скотині давъ віку не для того щобъ марно ёго коротать: — блаженъ хто и скотъ милує..

— Не буду вже, — каже панъ, — ни різать, ни їсти тієї волонини, — тільки не сердся.

— Та годі тобі, Прокіпъ Івановичъ, — озвався й я: — панъ давно вже одсердився, а ти й досі гримаєшъ!

Отъ вінъ протягнувъ до пана руку, обнялись и поцілювались.

— Подивись, — каже панъ, глянувши на сердешну Уляну: — до смерти жинку перелякавъ?

— Шкода, що підъ руку не попалась, — одказавъ Прокіпъ Івановичъ: — стара вже стала, я бъ собі молодшу взявъ!

Вже й забувъ що сердився: заразъ и жартовать ставъ. Добра душа була у покійника. Вернулись у двіръ, а тутечки и гостей що позабігали зпереляку, поприводили, зібрались и слобожане, и ударивши лихомъ объ землю, зновъ почали бенкетовать, не наче й сварки тієї не було... якъ буває набіжить чорна хмара зъ вітромъ, небо горить одъ блискавки, земля дрижить одъ грому; перейшла хмара — и зновъ вияснилось: тихо, буцімъ нічого й небуло.

Та й тріскали жъ опісля ту воловину: було и нашимъ и чужимъ, — досталось на долю и собакамъ и вовкамъ.

Оттакъ-то жилось, поки милосердний Богъ державъ нашого пана на світі. Черезъ десять літъ після сього що розказовавъ, приїхавъ до насъ панъ и занедужавъ. Разъ призвавъ мене и Прокіпа Івановича до себе, та й каже:

— Якъ бачу, схотілось моїй душі до-дому, такъ оце, щобъ вамъ и безъ мене добре жилось, ось вамъ вольні (дає намъ до рукъ бамаги) и кріпости: кожному дарую по сто десятинъ землі.

— Не треба мині ни вольної, — одказавъ Прокіпъ Івановичъ, —

ни землі: бувъ вольнимъ и буду; а якъ ти вмерешъ, то на чорта мині твоя земля? дітей у мене нема,—буде зъ мене и одної сажню землі!

— Жинці достанетця, — каже панъ.

— Буде зъ неі и того, що після мене зостанетця, спасибі тобі! Та се кажучи, порвавъ на шматки ти бамаги, а я, гляючи на ёго, й собі.

— И вѣ мене, — кажу, — нема ни дітей, ни жинки, — не треба й мині!

— Якъ бачу, — каже панъ нахмурившись. — хочъ ви и старі вже, а дурні, не знаєте ви пакосного нашого світа... тридцять пять літъ якъ зъ Коша, а и досі січовики!

Черезъ два тижні після сѣго, важко зробилось пану: наступила смерть. Запричастили ёго, зібрались и люде зо всѣго села прощатця... Боже мій, якъ згадаю, який тогді сумъ напавъ на всіхъ слобожанъ, — неначе яке курево простиглось надъ нами. Одно—жаль нашого батька; друге — Господь бере до себе доброго, розумного пана, а хто знає якого дасть намість ёго? Умираючи панъ звелівъ щоби ёго поховали не вѣ цвинтарі біля церкви, а на кладовищі.

— Живъ, — каже, — міжъ людьми — и мертвий зъ ними буду лежать.... а Прокіпа Івановича, — додавъ, — якъ умре, положіть поручъ мене.

Недовго жилось Прокіпу Івановичу після пана; здаетця и року не проживъ, — зъ журби и вмеръ. И якъ то чудно убивавсь вінъ за паномъ: ні слѣзою, ні словомъ не виявивъ вінъ жалю; никто не чувъ щоби вінъ хочъ разъ згадавъ пана... Сидить було собі мовчки, звисивши на груди голову; зъ хати и не вийде. Де-коли швиденько схопитця, за шапку, та й піде; не дійде до ворітъ и назадъ вертаетця.

— Куда се ви збирались? — питає Уляна.

— Хотівъ бувъ до пана йти, — одвітить усміхаючись: — дурний, и забувъ, що вже вінъ вмеръ.

И зновъ повісить голову и замислитця. Оттакъ день-за-день, все ёму гіршъ ставало, побілівъ, вичахъ, не їсть, не пѣ, не спить. Станемъ було що-небудь ёму розказовать, а вінъ мовъ тебе не чує. Що вже ми не робили, а особливе сердешна Уля-

на щобъ розбити ёго тугу,—нічого не вдіали. За кілька дней до смерти, сидимо ми зъ Уляною біля его, а вінъ и каже:

— Якъ помру, поховайте мене не поручъ пана, а въ ёго ногахъ.

— Панъ же звелівъ,—каже Уляна,—поручъ поховать?

А Прокіпъ Ивановичъ:

— Слухайте пана, а робіть що я вамъ кажу!

— И пана вже нема, а вінъ все своє: »слухайте пана...«

Такъ ёго й поховали біля панськихъ нігъ... И тепереньки, на кладовищі, стоять хрести навпроти, неначе одинъ на одного дивляця.

Олекса Стороженко.